

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՏԱՌԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴՐՈՅՆ

ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ՆՇԱՆԱԳՐՈՑ ՎԵՐԱՅ

Անհի փոթորիկներու և ամպրոպայոյ ժրլրկաց բուռն սոսակութեամբ զնոյն 'ի հիմանց վեր 'ի վայր ըրած ժամանակ' երբ կը տեսնէք նաւապիտ մը, որ նաւապիտին գոգալիբ առագաստները պարզելով կ'ելլէ յառաջանգտէն և կը մատնէ զինքն և զուգեկիցս իւր վելչապաձն և գազանացեալ ալեաց բերանը, յանդգնութիւն կը վարկանիք զայն, թէ շատ' քաջութիւն, բայց ոչ բնաւ խոհեմութիւն. Ե. բովնետե նորա թողած լքած աւղն ուրքան որ ստոյգ է և ապահով. նոյնքան ևս անստոյգ է և վտանգալից կը նամարուի ժամանումն 'ի կէտ անգր' յոր գիմեալ գնաց: Այսպէս աւրեմ յամին 1885 Սարսախանեանցի յոգուածոյն' որ «Արձագանդի» և յաջորդ տարին «Մշակի» 69 թուոյն, ինչպէս նորա նախորդ 36 և 40 թուոց մէջ, երբ Տառագարձութեան տեսական խնդրոյն առնլթեր' նշման գործադրական խնդիրքն ևս վերադարձնաւ ասպարէզ եկաւ, Կ. Պշտոյ և Արեմտեան հայ բանասիրաց ոգիքն յուզուեցան. և այսպիսի յուզում մի նարկ էր որ ուշ կամ շուտ տեղի ունենար, մասամբ մի վերոյիշեալ խնդարչուաց տարապայման վարմունքէն պատճառաւ, և մասամբ այլ խնդրոյն ծանրութենէն և երկոստեք ընելիք մեծ զոհէն, որուն գիւրաւ չէին կարող զիջանել. ասոր կողմնակցութեան վրէժխնդրի հոգին. և անոր պարագայց տմբ ընդհալացած Արեմտեայց սովորութիւնը:

Սակայն աւստմեական բուռն պայքարն այն օրէն 'ի վեր աւելի սաստկացաւ, երբ անցեալ տարւոյն Փետր. 27/18, իւթիւնանի ստորագրութեամբ Առաջարկութիւն մի ևս ուղղուեցաւ ազգային Կեդր. Վարչութեան Ուսումնական Խորհրդոյն' (և հրաւարակուեցաւ «Արեւելքի» 1250 թուոյն մէջ) նոյեմբն բաղաձայն տառերու ուղիղ արտասանութեան վրայ: Առաջարկութեանն լուսամբու և անկողմնասէր հիշմանակ նպատակն էր նախ աւստմեանսիւրել և ճշգիւ նայկական տառերու հարազատ կամ նախկին նշումն. զոր նա ինքն Արեւելեան գաւառաց մէջ անողարտ պահուած կը համարէր. երկրորդ, այն ուղղագոյն նշումն ուսուցանելով այնուհետեւ մատաղ մանկըւոյն ընդհանրացնել ապա բովանդակ ազգին, և Արեմտեայց թիւր արտասանութիւնն առ տակաւ առկաւ բանալի 'ի միջոյ. Յայտ ուրախաւէտ էր և օգտաբեր առաւ ջարկութիւնս թէ նայկական նորախայծ 'Իպրութեան զարգացման և միռննութեան համար և թէ համաշխարհի նայ աղգարնակութեանց մէջ զօրեղ և սիրա միութիւն մի հաստատելու նպատակաւ: Բայց նորա առաջին մասն ուրքան որ ճշմարիտ է ըստ տեսականին և գիւրմբունիք, այնքան ևս գոհաւոր և անիրագործելի անսովեցաւ երկրորդն. մանաւանդ թէ նոյն ինքն եղաւ քառ գայթակղութեան և բանակաւսութեան Արեմտեայց մէջ և զանոնք իսկ երկփեղկեց ի միմեանց:

Արդ որովհետեւ նոր գպրութեան և տառագարձութեան շաւղաց իբրեւ նախկին աւհահորդք եղած էին գարուս առաջին կիսէն ի վեր Վենետիոյ և Վիեննայի Միթիթաբեանց 'Իպրոցներն, ուստի ամենէն աւելի նոցա անկ էր ոչ միայն հետաքրքրուիլ առաջարկեալ խնդրներովս, այլ մանաւանդ թէ լիուրի իրաւունք իսկ և բաւականաւ:

Թիւն ունէին խօսել և գործել, Սոկրատի առաջինը՝ մասամբ յոգնած և ձանձրացած լինելով յապտորդին խնդրոց և վիճից, մասամբ այլ չուզելով իւր խաղաղաւետ ուղղութեան զեական անդէն և անդ ձգել այդ խռովայնից և աշխարհից միջոութեանց ուղկնանդին մէջ, յորում բանասէր և բանասէրք անխոր գիմնամբք ելեւելս առնէին և կը ձգտէին իսկ առաջնորդել իւրեաց, կեցաւ անշարժ, արկեալ զխարխսին խոհեմութեան: Բայց միւս կողմէն չի գագերցաւ բնաւ աւառ չաքք դիտելու միջոցաց շարժմանքն և մրցութեան ասպարէզն: Այլ հանգրժմ այսուս ունենային պէտք չէ մտնալ, թէ նա ինքն եղաւ՝ որուն վրայ գիշերային մթութեամբ տեղացին ցամառն որոտընդոտը շանթիքը: Աստի ուր ուրեմն և ի թախանձանաց արտաքնոց շարժեցաւ « Բաղմովէպի » խմբագրին Հ. Աթանաս Տիրոյեան օրինաւոր քողոքով մի՛ յայտնել նաեւ իւր առանձնական համոզումը, խոստանալով միանգամայն թէ « Մշակի » պահանջածին ուսումնական լուծումը ի հետագայս պիտի վճարէ: Այսպիսի տնքերէն պարագայից և յարաբերութեան մէջ, բնական էր խաղաղութէր հոգւոց զլուսութիւնն ընտրել իրենց գաղտնի պաշտպան և բարեկամ, քան թէ զլեզուն և զգրիչ, մինչև որ անցանէին ամենայն ալիք և զքոսանք և հորիզոնը վերտախի պայծառամար՛ բուր իւր անձկացեալ անգործութեամբը: Իմ նպատակս չէ աստ ոչ պարտաւարդի լինել « Մշակի » խմբագրին վարմանցը գէժ, և ոչ իսկ պաշտպան հանդիսանալ « Բաղմովէպի » խմբագրին դրով աւանդած և աւանդելի կարծեացը յայտ մտնին՝ որովհետև որքան որ եղբայրական սիրոյ յօգիւր մի ենք, ուսումնական խնդրոց մէջ ընդհակառակն, կարող ենք յիշարմէ տարբեր համոզմունք ունենալ, մասնաւոր զի զայս կը պահանջէ յինչն և անկողմնասիրութեան հոգին: այլ ուզեցի պարզապէս իւրաց վիճակը ծանուցանել, որքան հարկաւոր է առաջարկեալ նիւթոյն:

Իսկ վերջոյն համար՝ կարելի է ըսել, թերեւ ոչ ուրեք երբեք ոյնքան պատրաստակաւութեամբ և ի՛նչնայտար յասպարէզ ինչո՞ւ էր՝ ինչպէս այս խնդրոց մէջ, ի սուղ ժամանակի՛ բաղմովի յօգուածներ լոյս տեսան վաշէրն մէջ և արտաքոյ վանց հրատարակուող գործեաց միջոցով: Մասնաւոր յիշատակութեան և գովեստից արժանի են Մ. Գարագաշեանի յօդուածն « Արեւելքի » մէջ (Թիւ 1278), Հ. Սերովբէ « Իէրվիշանիք » և Էղու « ամսագրերի մէջ » (Թիւ 4), և հուսկ ապա, անանուն հեղինակին յօդուածներն « Ամսօրեայ Հանդիսին » 5, 6, 7, 9, և 10 Թիւերուն մէջ, որք տակաւին կը շարունակուին: Իսկ ի Կեւլա Հ. Գ. Գովրդեկեանի առաջնորդութեամբ և մաշաւերէն լեզուով հրատարակուող « Արմէնիան » ինչ անմատչելի լինելով չկարողի իմանալ, թէ նա ինքն ևս դրե՞ց առ այս յօդուածս և թէ՞ ոչ: Սոյն երեք հեղինակներն իսկ իրենց առաջարկեալ նիւթոյն տեղեակ և մասնագիտական ոճով գրած են: Բայց վերջոյս յօդուածներն առանձին գրքով ևս հրատարակուելու և հայկեան նոր գրականութեան գանձատան մէջ աւելցաւ « Քննական Քերականութեան » պահուելու ամենայն արժանիք ունի, յորմէ պարզութիւն և եւթէր փափաքելի:

Անուշտ այդ յօդուածներն ընթերցողներէն ոմանք անգրագարներ են, և չընթերցողք՝ գուցէ հարցնեն: Ի՞նչ էր արդեք վիկնական Գալոսից օղնօրինակ ձեռնեքնութեան պատճառն և նպատակը, և թէ՛ յինչ յանկեցաւ այն: Կարծեմ թէ սխալած չենք ըլլոր, եթէ տեսնք, թէ առաջարկեալ խնդրոցս լուծմանէն աւելի, որ ազգին ընդհանրութեան կը պատկանի, գիտած է ի մասնաւորի վաղմի գաղտմէս այդու վերջ տալ, (որ երկար ժամանակ տեղի ունեցաւ այդ երկուս Գալոսաց և նոցա կուսակիցներուն մէջ), այժմ քան երբեք պատեհն և պարագայս առ դուրս

եկած վարկանելով, Եւ իրք այսպիսի ջանք մի յայտնապէս ի դուրս դրուած կը տեսնուի անանուն բայց Մեծապ. հեղինակին յօդուածոց մէջ՝ ճարտար և հմուտ գրչու-թեան ներքեւ, զի « Հանդիսի » 5 և 6 թիւերուն մէջ վենետիկեան և վիեննական Դպրոցաց նոր լեզուաց մասին եղած Տառագարձութեան գէժ ընդ դէմ գրութեանց առնթիւն՝ մէջ բերուած են նաեւ Փշիկով Լիւնի և Ղատի խնդիրներն, գուն գործելով մանաւանդ յամենայնի յաղթութեան պատկը վերջնոյն ընծայել։ Բաց աստի ուժ գնահի կոխան ոտից եղած է և համբաւաւորն և պարտաւորնոր Տառագարձութեան Այլազովսկի։ Սակայն ուղղագրած յօդուածագիրն գովելի անկողմնասիրութեամբ ստիպած է խոստովանել անդ, թէ երկաքանչիւրն իսկ ի դպրոցաց աստի՝ ունեցած է իւր բանաւոր պատճառներն, երկաքանչիւրն ևս ունեցեր է իւր լաւ և վատ հետեւանքներն։ այսինքն է, Ժամանակին պահանջն և անհրաժեշտ հարկը կը ստիպէր զառաջինը, գէթ նոր լեզուաց թարգմանութեան մէջ՝ խոտորիլ նախնեաց տառադարձութեան հինաւորաց կանոնէն։ Ինչպէս հինաւորաց կանոնաց ծառայական նմանողութիւնն այլ կը մէք զվերջինն ի ծայրայեղ խեղճունն եւրոպական անուանց, որ ոչ էին և ոչ իսկ կարելին լինել ըստ մտաց նախնեաց։ Յիշուի, այս բանն էթէ նա լուր խոստովանել, արդիւնք իրաց անուշիկ ձայնիւ պիտի խօսէին։ Երկնակի աղագաւ, գաղ-վերաբն Chateaubriand (Շատոբրիան) պիտի լինէր ֆատորիսիւն, Lagrange (Լագրանժ) պիտի լինէր Ղագրանձ, անգլ. Knighte ('Նայթ) պիտի լինէր Կնիգտ, գերմ. Scheiner (Շայներ) պիտի լինէր Սքայնէր, բուհեմ. Czeche (Չէխ) պիտի լինէր Կչէք, սլաւ. Czare (Շար) պիտի լինէր Կչար, որով մեր նախնեաց բոլորովին հակառակ արդիւնք յառաջ կու գայր. որովհետեւ նոցա տառագարձութեան միակ նպատակն էր օտար անուանց բնիկ հնչմունքը անաղարտ պահել. իսկ վիեննական Դպրոցի գրութեամբ աղարատած է նոցա բնիկ հնչումն, և ոչ ոք կը հասկնայ։

Արդ տառագարձութեան մասին ի հերուն հետեւ այս երկու դպրոցաց բռնած ուղղութեանը վրայ աւելորդ կը համարիմ խօսել, զի ո՛վ որ կարգացրէ է « Բազմավիպի » յամի 1845 և յաջորդ ամաց Պրահները՝ քաջ գիտէ իրաց վիճակն, իսկ չկարգացողներն՝ անտի կարեւ ճանաչել, ինչպէս նաեւ վիեննական հրատարակութեանց մէջ։ Այլ տեսներք թէ վիեննական Դպրոցը որ իւր ծանրակշիւ հեղինակութեամբքը եկն ի հանդէս գրական ասպարիզին մէջ և յայտնի կերպով պարզեց իւր դրօշն, ինչ ըրաւ արգոքը, և թէ այժմ ի՞նչ գրիքի մէջ կը գտնուի։ Արդ նա մէկ կողմէն ընդունելով Արեւելեան Հայոց պահանջած նախնեաց Տառագարձութիւնն՝ ընդգէժ դարձաւ անոր իւր անմիջական հետեւանք՝ Հելման գործագրութեան. իսկ միւս կողմէն ալ շարունակելով իւր գաւառ և պայծառը վիեննական Դպրոցի և նորա պարտաւոր Այլազովսկու նոր լեզուաց տառագարձութեան մասին ըրած վարդապետութեան գէժ՝ ուղած է անոր՝ հեա պաշտպանել Արեւմտեայց հնչման գործագրութիւնը։ Արդ այսպիսի դժուարին և գոգցեա իմն անելանելի գրութեան մէջ կամաւ ինկած՝ բայց յոչ կամա

1. Թեպէտեւ դիտանալու է որ վիեննական Դպրոցը պայտօնապէս ոչ պայտօնապէս զայն և ոչ այլ պաշտպանելու համոզումն ունի արդ. այլ, մանաւանդ թէ իրաց տեղեակ և անկողմնասէր անհանց գաղափարովն՝ ինչպէս Ժամանակին պահանջէ, ի քաղաքագիր անտեղութեանց և աղաքին և օտարազգի գրագիրաց թախանձանքէն յորդորուած զի՛նա իւր հեղինակութեամբը հաստատել նոր լեզուաց Տառագարձութեան ասմաններն և ընդհանուր ընել զայն յԱրեւմտաւ, որ արդէն ի վաղուց սկսած էր գործնական լինել թէ՛ առ Արեւմտեայց և թէ՛ առ արեւելեան մասեւ ազիրս, քաղ-մադիրն խոտորմամբք և քմահաճոյ աղաւաղմամբք, առանց որ և է որոշ կանոնաց կամ միաձուլութեան. այսպէս ևս կարելի է տեղի տալ Ժամանակիս պահանջին և վերջնել իւր յողկման զրաժ հաւանանքն. մանաւանդ եթէ աղապտցուին այսպիսի պահանջն մը գործագրութեան կարելիութիւնն և աղգին ընդհանուր լասերը։

կը տաժանի անանուն հեղինակն, ինչպէս « Զանգիսի » 10 թուոյն մէջ 'ի վերջնոյս յօդուածին գրուած Դրանուշուրմէն իսկ կը տեսնուի: Եւսամ թէ Միհրապ. յօդուածաբնի յաջող կերպով և ճարտարութեամբ պիտի կարենայ վերջ տալ առաջարկուած խնդրոցս և պատուարեք կիրպով ազատի և ազատի զիրոն այն գիտուար կաջութենէն, որ և է կողմնակցութենէն և մասնական շտհեր տւել զձեմարտութենը գնելով վախճան իւր բանիցը:

Տարւոյս Եւրօս ամսոյն լոյս տեսաւ « Զանգիսի » (թիւ 7) մէջ « Հիւպընսն և Սլրնմտան. Արտասանութիւն » խորագրով համառօտագիծ յօդուած մի, յորում գերմանացի բանասէրն, ըստ խնդրոյ վիեննական Հայոց, ճանշնալով հանդերձ Արնմտեան Հայոց նախնի արտասանութենէն հեռանալն, անկարելի կը համարի սակայն առ նոյնը վերագաւառու փորձն: Ինչ այնպէս կ'երեւի, թէ այն յօդուածը, ոչ հրատարակուող հիացեալ գրուածաց և ոչ իսկ « Մշակի » աղմկուից պարտաւորաց արժանի էր. որովհետեւ նորա եմտագրութիւնը ոչ միայն ընդհանուր կարծիք չէ, այլ և ոչ իսկ շճմարիտ համարելի, գիտելով ազգիս վիճակը:

Գալով առաջարկեալ խնդրոց ուսումնական հետազոտութեան, հարկ կը համարիմ աստ նախ ծանուցանել « Բազմավիպիս » պատուարժան ընթերցողաց, թէ այս յօդուածն արդէն 'ի վաղուց գրուած էր մի ուրիշ առթիւ, ուստի հարկ եղաւ վերջնաին առնել յաւելուածն ինչ ցայս վայր կատարուած իրաց վիճակը ճիշդ ներկայացնելու համար. երկրորդ, ոչն յօդուածն կը հրատարակուի ոչ իբրեւ ներկայացուցիչ վիեննական Դպրոցի հասարակական կարծեաց, այլ պարզապէս իմ ներքին համոզմանցս, զորս անկախ յօտար ազդեցութեանց և միայն խնդրոյն լուրջ հետազոտութեամբ ունեցեր և մնուցեր եմ: Այլ յաւելում է՝ զայս, թէ հմտագոյնքեան զին շատ իսկ խօսեցան և գրեցին արդէն Տառագարծութեան և Արտասանութեան մասին. ուստի անէրորդ և անօգուտ էր վերստին ժամովաճառ լինել 'ի նոյնս: Այլ կը յուսամ ուրիշ կէտեր և ու բարգաւաճել, որոնց վրայ՝ գէթ այս առթիւս՝ հազիւ ուրեք առաջարկութիւններ եղան կամ խօսուեցան. կէտեր 'որոնց սերտ յարաբերութիւն ունին այն խնդրոց հետ և կը լուսաւորեն զայնս: — Եւ յորում, հայերէն տառերու ներքին զրուծութիւնը կամ հնչումն ուղղապէս ճանաչելու համար՝ պէտք է գիտնալ նոցա ծագումն և գիտի գաղտնիքը. ինչպէս վերջինս անմարմէ քաջ գիտնալ՝ առանց կատարեալ գիտութեան հայկական լեզուի ձևացման և առանձնայատկութեանց նախկին և բուն պատճառաց: Ուստի սոյն երկու կէտերը պէտք է որ կանխեն քան զնախնի տառագարծութեան, այս յօդուածին մէջ: Այսպէս նաև տառագարծութեան յայտնի խնդրին վերջ՝ կը մնայ գիտնալ, թէ Հայերէն տառերու նախկին արտասանութիւնը շարունակուած է ստուգիւ մինչև ցայտօր, թէ ընդհակառակն: Եւ գարնէ վերջ սկսած հետ զհետեւ նորանոր աղաւաղութիւններ կրել յօտարապետ ազդեաց. բայց 'ի մասնաւորի մոնգոլութեանց ազգի՝ չօր և երկարատեւ ազդեցութեան ներքէ: Այս վերջին խնդիրս վճռական կիրպով և բազմիցս յեղծեցեալ « Մշակի » մէջ, լայն պատմարձարէն բնաւ չի հետազոտեցաւ: Ուրեմն այս և ասոր յարակից խնդիրներն այլ 'ի վերջոյ պիտի շօշափուին:

Արդ նախքան զամենայն պէտք է գիտել, թէ ինչպէս որ և է ազգ ունի իւր յատուկ բարբառն և գաւառաբարբառներն, այսպէս ևս որեւիցէ ազգի բարբառն և գաւառաբարբառներն ունին և պէտք են ունենալ իրենց սեփական հնչմունքն և աթուրթայքը. որով միայն կը տարբերուի և կարեն տարբերել յիրեւաց, և անգաստին 'ի վաղ ժամանակաց կազմուած են լեզուական ինքնուրոյնութիւններ: Ի. ազգի մը կամ ժողովրդ

գեան լեզուն և կենդանի բորբառը, թէպէտեւ տառագրութեան ձեւըով աւելի կանոնաւոր և հաստատուն կերպով և միաձուլութեամբ կարեւոր արտայայտիլ, անփոփոխ մնալ և հոսկ ուրեմն ինչեւ այլոց հաղորդական և հասկանալի, քան առանց այնք, սակայն և այնպէս տառերը չեն պայման և պատճառ՝ աստից որոց լեզու մի կամ նորա տառանքին բառերը չի կարենան ունենալ իրենց յատուկ հնչուած և յօգաւոր բարբառով հաղորդիլ այլոց, որովհետեւ լեզուն է որ յղացաւ և ծնաւ զհարկ հնարելոյ զայլուքն առաւել, և տառք՝ այնպէս կ'ենթադրեն զլեզու և զբարբառ, ինչպէս կենդանի բարբառն այլ կ'ենթադրէ զբան մտաց, Գ. ինչպէս լեզուն կամ յօգաւոր բարբառն է արդիւնք և նշանակ ժողովրդեան մի մտաւոր զարգացման և գաղափարաց, որով կը մարմնաւորի ներքին խօսքը կամ բան մտաց, այսպէս այլ տառերն են և պէտք են ինչեւ մէկմէկ նշանակ և կենդանագիր՝ առ ի նկարել՝ քարտիսի շքորիտ նմա, նախանութեամբ զմարմնաւորեալ խօսք և բան կենդանի բարբառոյն, անաղարտ և անվճար պահելով նոցա քնածին հնչումը կամ ձայնը, հանդերձ ամենայն ներութեամբ, թաւալութեամբ և լերկութեամբ, շնչականովք և չափայնովք, շրթնականօք և ատամնականօք, լեզուականովքն և կոկորդայնովք, մեկնականովքն և կրկնականօք, սղագունիւք և երկայնագունիւք:

Այս երեք սկզբունքներն առհասարակ պէտք է ընդունել իբրեւ մի մի անբացասելի ճշմարտութիւններ, որոնց առաջինը՝ արդէն իսկ ազատցուած է՝ Հնդեւրոպական մայր արմատներէն առաջ եկած և կազմուած քոյրաթիւ բարբառներու համեմատական լեզուաքննութեամբք:

Այս և ուրիշ քոյրաթիւ լեզուաց ոչ միայն ի սեմականէն, այլ նոյն իսկ իրենց նախածին մօրէն և յերեւոյց այնքան տարածայնելու և ինքուրոյնութիւններ կազմելու եթէ ոչ միակ՝ այլ գէթ առաջին և գլխաւոր պատճառքն եղած են, ըստ իս, նախ իրենց նախնիքն խանձարուքէն դուրս ելլեն և հետզհետէ իրարմէ հեռանալով օտարանալ, նախապատմական ժամանակաց մէջ (որովհետեւ պատմական ժամանակը ազգաց և լեզուաց ձեւացմանէ վերջ կը սկսի): Արդարեւ այսպիսի պարագայէց մէջ և ըստ հոլովել ժամանակաց՝ քոյր լեզուներն իրենց նախամօր լեզուին շատ բառերը մնաւցան կամ կամակորեցին, և շատ բառերու այլ նախկին արմատները միայն կարող եղան պահել, իսկ որոնք որ մտաւորական բարձրագոյն զարգացման հասան՝ այն արմատներուն վերայ մասնիկներ ևս աւելցուցին, կէս մի ծառայական նմանողութեամբ բնութեան և վայրայ՝ յորս առաւաղեցան, և որուն օգիւծութեամբ և ձայնական ազդեցութեան ինքնորակեցան, և կէս մի այլ իրենց գաղափարաց և ծանօթութեանց ածման իբրեւ անմիջական հետեանք հարկին պատճառաւ, որ օտիպէց զնոսա ուրիշ բառեր ևս այն նախկին արմատներուն վերայ քնելով բարգաւթիւններ կազ-

1. Օրինակ աղագաւ, Հնդկերէնի (ag) արմատականն որ կը նշանակէ օտիւլ, յաւանքին ժողովուրդն քոչ աւելցնելով, յորիմած է օքրօց նաւարակ անունը, լատ. er աւելցնելով կազմած է ager, Գոթ. ցէն ք է փոխելով և rs աւելցնելով՝ քրած է akrs, իսկ Հայն օրօ կամ բօլ յաւելցնելով՝ ինած է օբօրօ: Bhrā (սեռցանել) բայարմատէն Հնդկեր կազմած է բրաթոր, Ջանա. բրաթոր, նպ. Բուս. քրատիր, լատ. frater, Գոթ. brottar. Magh (մեծ նաւ) արմատէն Հնդ. կազմած է մա (մեծ) զոյգական անունը, Ջանա. մա, Բյուր. մէչաչ, լատ. magnus, Գոթ. magan. իսկ Հայն Մէ: Pa (պահել) արմատէն կազմած են Հնդ. pata կամ pai (պահել. կար) Բյու. Սատիր, լատ. pater, Գոթ. Vater: Այսպէս են նոյնպէս մնացած բնութաւոր նոյնաբուն և նոյնանիշ բառերն նկատմամբ Հնդկերէնին՝ անգլերոպական լեզուաց զատակարգութեան մէջ, և նկատմամբ սեմականին՝ սեմական լեզուաց զատակարգութեան մէջ, զորս աւելորդ կը նամարիմ ի մէջ բերել. այլ կը շատանամ յարգել Սայի, Միւլլէրի, Լազարի Հիւպմանի, և Հ. Սերովի: Ինքիւնանի գործերուն:

մէլ, իրենց մասց բազմաթիւ և ընդգրկեան գաղափարներն արտայայտելու համար, զորո՞ր ի զորէն որոնել շնորհապատշաճ նախալեզուին մէջ զինչպէս նախկին մարդկու թեան մասց գաղափարներն՝ այսպէս ևս լեզուին բառերն ամենապարզ էին: Այսպէս որ կարելի է այն նախկին խանձարոց մէջ սնող մարդկային հասակն և մտաւորական զարգացումներն՝ այժմեան մանկական հասակին հետ բազմաթիւ, որուն ծանօթութեանց սակաւութեան համեմատ՝ բառից կիրառութիւնն ևս սակաւ է: Այսպէս ուրիշ քոյրութիւ լեզուաց ինքնուրոյնութիւններ կազմուեցան, ոչ եթէ ընդոստ և յանկարծակի յեզագիտութեամբ, այլ յաջորդաբար ըստ կարգի անդրանկութեան և յամբընթաց — ի. պատճառք, որ յղացան և ծնան ազգաց և ժողովրդաց մէջ լեզուաց նորանոր յեզագիտութիւններ՝ են ըստ իս, օտարաբուն և օտարասեռ ազգաց իրարախառնումն՝ ի ձեռն գաղթականութեան, և տիրապետութեան, տուրեառութիւնսմբ վաճառուց, ուսումնական ազդեցութեամբ և ազգականութեամբ: որոնց՝ ինչպէս յայտնի է առհմային և արտաքին պատմագրութիւնէն, ամենէն աւելի ենթարկուեցան. յընթացս դարուց, հայ ազգն և հայկական լեզուն:

Արդ այս և գեւ ուրիշ պատճառներով և պարագայիւք ազգք և ժողովուրդք իրենց ներքին գաղափարաց համաձայն՝ բարձրանելը կազմակերպեցին յետոյ, հարկ էր որ գարուց ՚ի դար յաւերժացնէին զանոնք, որպէս զի իրենց նիւթեանց գոյնը Սեռ ի մեարմն՝ մասաւորական աւանդութիւնքն ևս ապագայ սերնդոց աւանդեն: Առ այս զամենայն հնարագիտութիւնս ի վար արկին ազգք և գերիմաստ հանձարք որոնել գտնել ամենայնամար և զօրեղ միջոց մի, այն է, զնշանագիրս: Եւ նշանագիր ըսելով չեմ հասկնար Եգիպտացւոց կամ նախապատմական ժողովրդոց պատկերասիւ նշաններն, որոնք զգաղափարս ևս ի կարելին ներկայացնել իրաց, որ ամէն ազգաց հասարակ էին, և ոչ թէ բարբառն և բառերը: Այլ աստ նշանագիր ըսելով, ըստ բառին ճիշդ իմաստից և բացառութեամբ միայն, կ'իմանամ այդոքսկանական աստերն, որոնք կամ հասարակ են մի և նոյն ընտանիս կազմող լեզուներուն, և կամ յատուկ են այս ինչ կամ այն ինչ ազգին և լեզուին, և նորա բոլոր ձայնական հնչումներն և լեզուական գաղաւնիքը կը ներկայացնեն: Արգարն, ինչպէս Արգասը և այլ գտնիք այրուբներից՝ իրենց յատուկ լեզուաց՝ այսպէս ևս Մեսրոպոյ և Սահակոյ ամենէն մեծագոյն և առաջին ջանքն եղաւ քաջիկ ուսումնասիրել հայկական բարբառն՝ հանգեւմ ամենայն հանդաւմանօք, և ապա հնարել այնպիսի նշանագիրս, որոնք մի և նոյն զօրութիւնն ունենային, ինչ որ ունէին այն լեզուին բառերն. մի և նոյն հնչիւնն և չնչիւնը տային ՚ի լսելիս ապա գայից՝ ինչ որ կու տային կենդանի ձայնով հնչուած բառերն՝ յակնաշն ներկայից, ոչ բան մի պահաս և ոչ այլ աւելի: Սակայն ինչպէս կարելին յաջողել յայնմ զայգամուլքն, սկզբնուորիչքն և զարգացուցիւք հայկական Խարութեան, քանի որ յեկեղեցիս և յեկեղեցական պաշտամունս, ասորերէնի անձնատուոր խղճաւորանքը կը լսէին. իսկ միւս պարագայից մէջ յունարէնի փառածաղիկ ծնէքենայքը: Ինչպէս ներկայացնէին Ո, Ը, Ի, Ե, Գ, քոց ձայները, որոնց ոչ պարսկերէնն և ոչ ասորերէն այբուբենները կարելին երեք նախատիպ օրինակներ ընծայել: Ինչպէս ներկայացնէին գաղձեալ այն բաղմութիւ կոչարգային, աստիկային, շնչական և այլ ձայներն կամ բաղմայներն զորս յունարէնի մէջ չէր մարթ գտանել. և սակայն հարկը հապճեպաւ կը պահանջէր զայն: Այսպիսի ազնապարզական պարագայի մէջ ուրիշ շար չկար, ըստ իս, բայց եթէ երկու. միջոցներու գիմել. այս ինքն է, կամ հին պատմագրաց ըսածին համեմատ, ինչուցանել յերկնից զհրեշտակ Աստուծոյ և տալ նմա գրուել ՚ի տախտակս որտին զտառս աստուածակերտս, և հանգոյն Մովսէսի իջուցաւ:

նեւ զՄեսրոփք 'ի սինէական լեռնէ 'ի դաշան Այրարատեան. և կամ առեալ ի միասին զպարսկերէնն, զյունարէն և զասորերէն այբուբենն, նորակերտել մի այլ այբուբեն, ձեռք և գրիւք տարբերեալ 'ի նոյնոց' բայց ոչ և ձոյնիւ, և պատշաճեցնել հայաբարբառ լեզուին և հնչմանց. Առաջինն յենթագրութեանցս՝ թէպէտ և կարելի էր՝ բայց ոչ նոյնպէս յանկաւոր և պատմական, ինչպէս արդիւնք իրացն և քննութիւնք տառիցն պիտի ցուցանեն. ուստի ինչգորն երկրորդի մասին եւեթ է, և զայս միայն կը մնայ ուսուցանասիրել:

Արդ ըստ նիւթական շարքի կամ կարգագրութեան կը տեսնենք որ, Ա. հայերէն այբուբենի տառերն, այբիւն սկսեալ մինչև է գրերն՝ կը համապատասխանեն յունարէնի ալփաբետ սկսեալ ց'իտա գրերուն, իսկ անկէ վերջ նիւթական կարգը պահուած չէ. այնպէս որ յունարէնի Յ (Թէտա) տառին՝ որ ութերորդն է կարգաւ՝ կը համապատասխանէ հայերէն եր (Ը) տառը. այսպէս և ի յաջորդած և տեսնենք: Բ. ըստ ձայնական զօրութեան կամ արտասանութեան յունարէնի ա. β. γ. δ. ε. ζ. η. θ. ι. κ. λ. μ. ν. ξ. ο. π. ρ. σ. τ. υ. φ. χ. — ա. բ. գ. է. զ. է. թ. ի. կ. լ. մ. ն. պ. ա. ս. տ. ռ. փ. ք. իսկ ը, Ժ, խ, հ, ձ, ջ, ճ, լ, ը, ր, ց կը մնան ուրոյն առանձին և արտաքոյ յունարէն այբուբենին:

Այս կրկնակի երևութիւն՝ կրկին հարցեր ևս ընդ առաջ կ'էլեն մեզ. այսինքն է, արդե՞նք հայերէն այբուբենին ինչ կարգաւ որ շարած եղք մինք այսօր և կը ներկայացընենք հայ մանկային, նոյն կարգաւ ևս շարուած էին ստուգիւ նաև 'ի նուա՞ն 'ի Ս. Մեսրոփայ, թէ ընդհակառակն, այս վերջին դասաւորութեան համեմատ էր: Երկրորդ, թէ այդ երկրորդ շարքին, այսինքն է, քէն սկսեալ մինչև ց տառերն վերոյիշեալ ազգաց որ այբուբենին փոխ առնուած են, որոնն ձեռքով և ինչ նպատակաւ — Առաջին հարցի նկատմամբ ոչ Կորին, ոչ Մ. Խորենացի և ոչ այլ ոք 'ի մատենագրաց Ե. դարուն որոշակի բան մի աւանդած չեն մեզ: Այլ այսու հանգեք, առանց երկպառակութեան պէտք է ընդունել, թէ միևնոյն կարգաւ շարուած էին. ինչպէս են այսօր. և այս բանիս իբրև ակնյայտի ապացոյց ունինք եօթներորդ դարու նուիրական յիշատակարան մի, որ իբրև քանձ անկապուտ մնաց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դանձաւան մէջ, ըստ վկայութեան բազմաթիւ մատենագրաց նոյն դարուն, և այս իսկ է Կոմիտաս Կաթողիկոսի Սրբոց Հռիփսիմեան կուսանաց վերայ յորինած «Անձինք նուիրեալք սիրոյն Քրիստոսի» հրաշարուած շարականը. որուն անագլուխ տառերն ըստ կարգի այբուբենական տառից՝ Ա գրէն կը սկսին և Ք գրով կ'աւարտին:

Իսկ երկրորդ խնդրոյն (այսինքն է, հայերէն նշանագրոց գիւտին և ազբերաց) նկատմամբ, այլևայլ են կարծիք բանասիրաց: Փ. Միւլլեր և Իսահակ Տէյլըր՝ ընդունելով ըստ հասարակաց վկայութեան առհմային մատենագրաց, թէ Մեսրոփք եղած ըլլայ քաղհ հայերէն նշանագրոց, կը համարին թէ իրանեան — սեմական այբուբենն եղած է ազբերւոյ նոցին. իսկ այլք. ընդհակառակն, Փարգաշասուգէնի Ղեա՝նոյնպէս յունական յօտորգիւն գործածուած կ'ենթադրեն:

Ստեփանոս Առողիայ աւանդութեան նայելով՝ գոչցես իմ հայերէն նշանագրոց քաղհ և հեղինակ Դանիէլ ասորին քան թէ Մեծն Մեսրոփք եղած է: Հեղինակս իւր Պատմութեան 3 մէջ այսպէս կը խօսի. «Ի սորա (Թէոդոսի փոքու) առաւրտ էր սուրբ հայրապետն Հայոց Սահակ, յորոյ առաւրտ դպրութիւն Հայոց լեզուիս ի թի գիր 'ի

1 Taylor. *The Alphabet*, London 1883. Vol. II. P. 268.

2 Պետերսբուրգի տպ. յամեն 1882. էջ 139.

քիսեթ ամեն Վարդանէ՛ր յԱմբրոսոյ և օրինակեց, յանուն մեծին Վարդանայ՝ հետաքըբ-
բորական հատուած մի կայ այն վերնագրովս. « Ի գրոց մեծ վարժապետին Վարդա-
նայ, վասն նշանագրոց նշարց և գիւտի նոցան »: Վարդանն այս, որ գրեց ընդ այլ
գիտեին առ Հեթում Ա. թագաւոր և այս հատուածս, յետ յիշատակելոյ յա-
նուանէ զսեմական և զարիական ազնւս, որոց էղեն գպրութիւնք, և յիս տակոյ թէ
Հրէայք և Հայք՝ յԱստուծոյ և ի շնորհաց նորա սոխն գիր. անդէն և անդ այս հարցը
կ'ընէ, « Եւ որ են գրերն, զոր պարգևեաց Աստուած »- և կը պատասխանէ. « Այս են
վեց գիր անյնաւոր, և ժԳ. անմայնք: Ձայնաւորք են այս. ա, ե, է, ը, ի, ո, շ: Եւ ան
ձայնք Բ, Գ, Ժ, Մ, Ձ, Ձ, Ձ, Վ, Յ, Շ, Ճ, Յ, Փ: Ընդ առնն ժԹ: Եւ այս են ճշմար-
տապէս ստուգիւ գտեալ, զի Ասորիք ընդ մեր թագաւորքէն էին. և նոցայն իԲ (ԻԱ)
գիր է: Ի նոցանէ ջանացան առնել իւր գիր. և լեալ էր հայիրէն նշանագիր ՚ի հին
ժամանակս սակաւ: Եւ զի զկարէին բանել նոցք, թոյնն ալոյ որ գրէր ի վերայ վիժի,
գարձեալ ՚ի ինգիր եղեն՝ գտաւ առ Դանիէլ անուն ասորի եպիսկոպոսի մի. և Սա-
հակ և Մեսրոբ առաքեցին զԱբէլ (զՎահրէճ) անուն երէց ասորի և եբբր: Եւ զի
յբբեր յիով զհարստութիւն լեզուիս՝ գնաց գարձեալ Մեսրոբ առ նոյն Դանիէլ.
և սակաւ ինչ աշխատեցան, և զկարացին ինչ աւելի շահել: Ձի գտաւ յինն ՚ի երցա-
նէ առնալ ժԻ գիր, զի հինգ գիրն թողեալ էր և չէր բարգմանեալ: Երբ ըսնային թէ
թարգմանեց ըստ մեր լեզուիս չգայր ՚ի բան այն է. գիրն: Ապա յաղօթս ապաւինեալ
տեսներ (Մեսրոբ) մարգարեական աշօր թալմ ձեռնն ալոյ որ գրէր ի վերայ վիժի,
Եւ ամենայն հանգամայն և որպիսութիւնք տպաւորեցան ՚ի սիրտն: Եւ վաղվազակի
ստիղծանէր ժԹ գիր: Եւ այն որ ասեն է, վասն նոցա պատուականութեան ասեն որ
ձայնաւորքն են, և արպէս հոգի են այլոցն: Եւ ընդէր ասեն է, զի Ձ է ձայնաւորն:
Ձի է գիրն կայր յԱսորոյն, և նա զայն էառ ՚ի Դանիէլէ վարժապետն Մեսրոբ.
վասն այնորիկ զայն այլ նմա տեսն: Բայց ՚ի մարդոյ օգտեցաւ զէ գիրն և ժԹ
յԱստուծոյ: Եւ վասն է գրոյն առաւել պիտանութեան, զէ գիրն միայն սսնն և դո-
վեն, և զժԹ չիլեն. այլ զայս հաստատ տես: Եւ թէ ասն այնիայն այլոցդ կայ, էր
չառնուին: Ասեմք, թէ Ասորոցն աւետ է, Ո՛ր, և այնն այս է, իսկ, ապ, ա չկայ: Եւ
այլքք զի ունին, բայց այլ կերպիւ մերն յԱստուծոյ ձեռացաւ օրինակն. այս առանց
կարծեաց է »:

Արդ այս յիշատակարանին մեզի առանգած գլխաւոր կէտերն են Ա. թէ Սահակն
և Մեսրոբէն յառաջ ունէին Հայք նշանագիրս ինչ սակաւս, այսինքն է, ժԻ հաս-
մայն առեալ յԱսորոց, և որովհետեւ յիկարացին բանել նոցք՝ անոր համար թողին
՚ի մտացութեան: Բ. ի հինգերորդ գարուն երբ երկրորդ անգամ Սահակ և Մես-
րոբ գտան զանոնք առ Դանիէլ՝ ուղեցին միւս հինգ գրերն ալ յեղուլ ՚ի հայ, զորս
նախնիք ՚ի բաց թողուցած էին, բայց տեսնելով որ բանի չեն գար՝ զանց ըրին: Իսկ
վերոյիշեալ ժԻ առաւոր ևս որովհետեւ չէին առակ լիովին ներկայացնել զհարստու-
թիւն, այսինքն է, զամենայն հնչիւնս կամ արտասանութիւնս հոյ լեզուին, այն պատ-

կ'երեքնէ. իսկ պարունակութիւնն է պատմութիւն նախաւորք և այլնայլ մեղնաբանական և ժամա-
նակագրական հատուածներ:

Ի Այս վարձանս չէ մարք առանց տարակուսի մեծանուն պատմադրին Հեա նոյն Համարէլ.
այնու զի նա ՚ի պատմութեան իւրում յէլ (4) չորեքստասն գիրս առէ առեալ Ս. Մեսրոբոյ
յԱստուծոյ և ոչ այլ ինչ առնողէ. իսկ աստ, ընդհակառակն, ժԹ գիրս, մանրագրաւորս տեղե-
կութեամբք չտեղեկմ: Բ. վերոյիշեալ հատուածը՝ կէս աշխարհաբար լեզուաւ գրուած է, զոր չէ
մարք Համարէլ հասած ինչ ի պատմութիւնն նորին. թէպէտ և պէտք է ասել, թէ այս աշխարհա-
բար ժԳ. գարեա սովորական ձևով գրուած է:

Հառաւ վերստին անգործածելի մնացին. իսկ Ս. Մկրտիչը ուրիշ զորաւոր միւրոյի դի մեջ. Գ. Ս. Մկրտիչը վերագրել աւ ժիժ գրեւը միայն գաւառ պարգևաբաշխ աշոգն Աստուծոյ, որոց վեցը ձայնաւորք էին և ԺԳ անձայնք. Դ. Է գրեւը առաջուց կար՝ փոխ առեալ յԱսորւոյն: Ե. մնացած ԺԲ գրեւը մասին ստուգութիւն չիկայ, զի չէին յիշուած յայլոց:

Վարդանայ աւանգուծիւնն ուղղակի կը հակառակի Ասողկայ աւանգածին, այնու զի վերջինս՝ իմ գիր 'ի Դանիէլէ յասորւոյ առած կը համարի. իսկ առաջինը՝ ԺԷ գիր միայն: Երկրորդ, Ասողկայ ըսածին համեմատ Է գիրն ևս Մկրտիչը 'ի պարգևացն Աստուծոյ հնարեց. իսկ ըստ Վարդանայ՝ յԱսորւոյ առնուած էր այն: Առաջին պարագայի մէջ՝ Վարդանայ վկայութիւնը շատ աւելի բանաւոր կը տեսնուի, գեթ փոխ առեալ տառերու (Թուոյն նկատմամբ, իսկ երկրորդ պարագայում, այս ինքն է, Է գրի մասին՝ Ասողկայ կարծիքը նախագասել է, ըստ իս, այնու զի Մ. Խորենացին ևս կը համաձայնի յայսմ, ինչպէս տեսնուի վեր անդր, եւթնամեթիւ ձայնաւորն ևս արգասիք համարելով սքանչելարուեստ գիւտին Մկրտիչոյ: Միակ կէտն յորում կը միաբանին Ասողկայ և Վարդանայ աւանգուծիւնք, է այս. թէ Հայք անգամին 'ի վաղ Ժամանակաց որպէս ևսա Մկրտիչաւ՝ յԱսորւոյ անտի առին զնշանգիրսն, որ Դանիէլ ինքն նշանագիր յորջորջին: Բայց թէ այդ գանիւլէան նշանագիրք՝ ստուգել յԱսորւոյ այբուբենէն փոխ առնուած էին, թէ ընդհակառակն, յառնարէն և պարսկերէն այբուբեններէն: Ահաւորի գլխաւոր կրճիմն և կնճիռը, որուն լուծմանէն կը կախուի, ըստ իս, Մկրտիչեան կամ այժմեան հայերէն այբուբենի գիւտի և կազմութեան կնճռոտ խորոյն լուծումը: — Վերջին Ժամանակի տոհմային պատմագրաց հասարակ կարծիք է. թէ Դանիէլեան նշանագրերն յԱսորւոյ այբուբենէն առնուած էին: Այսպիսի աւանգուծիւն մի գլխովին անհիմն չէ, ինչպէս արդիւնք իրացն յետոյ պիտի ցուցնեն. այլ հիմնուած է Կորեան այն տեղւոյն սխալ հասկացողութեան վերայ. յորում կ'աւանդէ, թէ հայերէն լեզուի նախնին նշանագրերը կը գտնուէին առ Դանիէլի Ասորւոյ. և թէ Հաբել անտի տեղեկացաւ և երբ առ Ս. Սահակ և Մեսրոպ: Այլ պէտք է ասել, թէ Կորեան այդ տեղւոյն մէջ ամենեւին այն բանը չէր հասկանար, զոր ինչ ապա յետինքս հնարեցին: Եւ յիշուի, նա Ս. Մկրտիչոյ ընդարձակ պատմութեան մէջ այսպիսի միայն կ'ըսէ, թէ. « Մանաւանդ զի և նշանագիրքն իսկ (Հայոց) յայլոց դպրութեանց (Ժողեալք) և յարուստեալք գիպեցան: » Իսկ Մ. Խորենացի իբրև Ժամանակակից և հաւատարիմ մեկնիչ մտաց Կորեան, իւր պատմութեան Գ. գրոց ԺԲ. գլխուն մէջ որոշակի կը զուրցէ, թէ Հաբելի ձեռքով 'ի Հայո բերուած նշանագրերն « Ըստ ձեռն օրինակի յունականին կարգեալ » էին. իսկ Հաբելէն առաջ՝ ինքն՝ մարտիրոսեալ ասել, թէ նոյնպէս եղած լինին: Եթէ Սգեսիոյ դպրոցէն սոփեասէն զմեռ համարիցիմք գոն ինչոցն, այնու հետև պէտք է ասել, թէ յԱսորւոյ փոխ առնուած էին. իսկ հակառակ պարագայի մէջ՝ յարկականէն և կամ ի Յունաց: Ստուգել չենք գիտեր, թէ որոնք էին այդ նշանագրերն. ոսկայն եթէ Վարդանէն յիշուած ԺԷ գրերն համարիցի ոք, և եթէ յԱսողկայ յիշեալ ԺԺ տառերն, այս յայտ է թէ ըստ մեծի մասին յառնարէն տառերու վրայէն չիմուած էին:

Արդ նշանագրոց պատմութեան աւանգածին համեմատ՝ Հայոց վաղընջական այդ նշանագրերը, առաջին կերպարանափոխութիւնն էր որ կը կրէին Հաբելի ձեռքով: Սակայն իմ կարծիքով, հարկ էր որ երկրորդ կերպարանափոխութիւն մի ևս կրած ըլլաւ, և իբրց կրեցին 'ի ձեռն մեծի սոփեասէն Մկրտիչոյ, նոցա անբաւականութեան և հայերէն արտասանութեան հարստութեանց աղագաւ: Յիշուի, եթէ

յառաջագոյն ասորերէնը միայն և յետոյ յունարէն այլաբեւոյ տառերը չեղան բաւա-
կան, ըստ ասելոյ Կորնտն, « ողջ ածել զսիւղոբայս և զկապս հայերէն լեզուին », շատ
քնտկան մի, մանուսանդ թէ անհրաժեշտ հարկը կը ստիպէր զՄեսրոպ, ուրիշ արեւե-
լեան աղբոր մի ևս գիժե՛ իւր և հայերէն լեզուի արտասանութեան պահանջը չեցը-
նելու ձամար. և այս աղբիւրս պէտք է որ եղած ըլլայ արիւնքան կամ պարսկային
այբուբենը. Յուցնելու ձամար, թէ իրաւցնէ ասորերէնէն աւելի՝ յունարէն և պարս-
կերէն այբուբենից վերայ յօրինուած են այժմու հայերէն նշանադրերն. պէտք է
գիտել նախ, թէ հայերէն տառերը՝ ոչ միայն մեքենական կազմութեամբ և արտա-
քին ձևակերպութեամբ, այլ նոյն իսկ ներքին զօրութեամբ և հիմամբք՝ նմանու-
թիւն ունին արդեօք յոյն և պարսիկ փոխ առեալ տառերուն հետ եթէ ոչ. որովհե-
տեւ ի միոյն ևեթ ձեռնարկած բաղդատական նմանութիւնը՝ կարող է սխալ լինել.
ինչպէս սխալ կը թուի ինձ Լազարգի չորս կապախական տառերու մասին ըրած
ձեռնարկութիւնը:

Այս առաջարկեալ հարցոյ կամ նախադասութեան վերջին մասը՝ յունական տա-
ռերու նկատմամբ, արդէն իսկ իբրեւ ապացուցեալ ճշմարտութիւն ընդունելու է,
զի երանելի Թարգմանչաց գործերն և մինչև Ժ դար անընդհատ շարունակութեամբ
եկած յարմարագրութիւններն իսկ զայս քաջ կը հաստատեն. այսինքն, (թէ հայերէն
նշանագրոց այբը ներքին զօրութեամբ կամ արտասանութեամբ հաւասարազօր է յու-
նարէն ա ին, բ = β, գ = γ, դ = δ, ե = ε, զ = ζ, է = η, թ = θ, ի = ι, լ = λ, կ = κ,
մ = μ, ն = ν, ո = ο կամ ω, պ = π, ռ = ρ, տ = τ, փ = φ, և ք = χ: Արդ, ըստ գծա-
գրութեան օրինաց ևս եթէ բաղդատենք իրարու հ'աւ ասոյն հայ և յունական տա-
ռերը՝ կը տեսնենք ստուգիւ, որ առաջիններու ձևակերպութիւնքը, վերջիններուն
հիման վերայ հաստատուած են. իսկ տարբերութիւնքը՝ պարզ յեղանակաւորման
կամ գրից փոփոխութեան մէջ կը կայանայ. Սակայն բաղդատութենէն առաջ հարկ
կը համարիմ ծանուցանել, թէ յունարէն այբուբենից, բայ ի ժածուկ (αρεαβα) կո-
չուած գրութիւնէն՝ 13 տեսակ գրութիւններ ևս կան, զորս Մոնթոկոն մէջ կը բերէ իւր
հոլանդադր երկասիրութեան՝ 1 մէջ, ի նապոյն արձանագրութեանց սկսեալ ցվեր.
Չին ձեռագիրը, և որ իրարմէ կը տարբերին այնքան՝ որքան հայերէնն ի յունարէնէ,
իսկ հայերէնի մասին պէտք է գիտել զբողոքգիրն՝ որուն նման է ապագիրն, և հնագոյն
երկասիրութիւն Ը և Թ գարուն, և Զ և Է գարուն արձանագրութիւնքը՝ որք իսկա-
պէս յունաձև են:

Տեսնենք այժմ ըսածնուս ճշմարտութիւնը: Արդ յունարէն՝ ապագրական այլիսն
իրեք ուղղահայեաց գծեր կազմուած է՝ մէկ հորիզոնական խաբսիի վերայ և բե-
րանը դէպ ի վեր. նոյնպէս է և հայերէն այլոք, բայց երկաթագրոց նմանութիւնը գեռ
աւելի է: Բնական կազմուած է մէկ ուղղահայեաց գծէ և հորիզոնականէ մի, որուն
վերին ծայրը յաջակողմէն դէպ ի վար կը կորանայ մինչև ցմբակէս անգոր, և
անտի հօրիզոնական գծով դէպ ի դուրս երկնցած դարձեալ կը հակի ի խոնարհ.
նոյնպէս կը ներկայանայ մեզ Բննը, ըստ հնագոյն երկաթագրին. Գաւման ձևացած
է մէկ ուղղահայեաց գծէ և հորիզոնականէ մի՝ որ ուղղահայեացքին վերի ծայրին ձախ
կողմէն սկսեալ դէպ ի յաջ կ'երկնայ և կը կազմէ կէտ ինչ. նոյնպէս է գիւր լեճէ յա-
ջէն դէպ ի՝ ձախ դարձնելը: Հայերէն Դան՝ ութերորդ տեսակ գրութեան Դեյրային
փոքր ինչ կը նմանի. որ Բասիլետեանց ակունքներուն վերայ կը գտնուի: Էփսի-

յոնը կազմուած է ըստ 1, 3 և 3 տեսակաց, մէկ ուղղահայեացէ մի՝ որուն աջակողմէն երեք հորիզոնական գծեր կը ծագին, մին վարի ծայրէն, մին վերի ծայրէն, իսկ միւսը՝ մէջ տեղէն. իսկ ըստ 4, 5, 6 և 7 տեսակաց՝ ձևացած է հզընթաձև գծէ մի որուն աջակողման միջակէտէն երբեմն կիսեղջերւ և երբեմն հորիզոնական գիծ մի գէպ 'ի զուրս կ'երկընայ. արդ նոյն կազմութիւնը կ'ընծայէ մեզ հայերէն լըյր, ըստ երկաթադրին և մերթ ալ ըստ բոլոր գրութեան:

Չ'տտամ ըստ 6 տեսակ գրութեան կազմուած է հորիզոնական գիւղով գծէ մի որ ձախէն գէպ ի յալ երթալով կը արտնայ՝ բերանը բաց գէպ ի վեր, ուղղահայեացէ մի՝ որ առաջնոյն աւարտած կէտէն ծագելով առ 'ի շեղ գէպ 'ի վար կ'երկընայ, և հուսկ հորիզոնականէ մի որ իւր նախորդ գծին ստորոտէն գէպ 'ի յալ ձգուելով ապա 'ի վայր կը կորանայ: Արդ այսպէս է ըստ 2՝ոյն հայերէն Զան, ըստ գրից միայն կը տարբերի, այնու զի առաջինը՝ գծէն վեր կեցեր է. իսկ վերջինս՝ գծէն վար, իսկաւ կազմուած է ուղղահայեաց գծէ մի, որուն աջակողման միջակէտէն մի ուրիշ հորիզոնական գիծ մի՝ այլ կը ձգուի՝ որ ապա կը հակի 'ի վայր կոյս. արդ սոյն երկայնքը կ'ընծայէ մեզ նաև հայերէն Լն, այնպէս որ երկուքին ձևն ևս՝ երկք կէտերու մէջ կը լրանայ. և ստուգիւ յունարէն հոստէն հայերէն Կ կողմնու համար՝ ուրիշ բան ըրած չեն Մեսրոպ և Լուսինանոս, բայց եթէ՝ առաջինը ձախէն գէպ 'ի յալ դարձնել և վարէն գէպ ի վեր կանգնել, թիւտամ, ըստ երկաթագրին, կազմուած է զուգորդական կամ կոր գծով յորինեալ թերաձևէ մի. որուն կեդրոնը հորիզոնական կարճ գիծ մի կը ձգուի. իսկ բոլորքի բնագրաց մեջ՝ այդ թերատին մէկ կողմը, այս ինքն է, ալ գին բաց է: Արդ նոյնը կը տեսնուի հայերէն թոյի վերայ, ըստ երկաթագրին. իսկ ըստ բոլորքին՝ փոխանակ ձախի՝ աջակողմէն բացուած է: Իրողան ըստ երկաթագրին՝ ուղղահայեաց գիծ մի է, որուն երկու ծայրերը երկու կիտանման հորիզոնական գծեր կեցած են: Հայերէն Ինիկն ևս նոյն ուղղահայեացը կը ներկայացնէ, որուն սակայն փոխանակ ծայրերուն՝ աջակողման մեջակէտէն կը սկսի կարճկեկ հորիզոնական և կիտանման կը հակի գէպ 'ի վար. միով բանիւ, երկաթանշիւքին շէնքն ևս երեք գծերու մէջ կը կայանայ: — Էպպպսն՝ երկու զուգահեռական գծերէ կազմուել է, որոնք սակայն հորիզոնական գծով մի կը միանան իրարու հետ. իսկ ըստ բոլորքին երկու զուգորդ կամ կոր գծերէ, որոնք բերաններն գէպ ի յալ և ձախ կողմերը բացուած են և մէջ տեղէն կը միանան դարձեալ ընդ իրեարս: Սոյն կազմութիւնն ունի նաև հայերէն Էյն տառը: — Յունական Լալ, տան աձևն իւր գրութեանց մէջ երկու գծերէ կազմուած է, որոնք ըստ առաջնոյն՝ երկկողմնագոյն անկիւն մի կը կազմեն. ըստ երկրորդ տեսակին՝ ուղղահայեացէ մի, որուն ստորոտէն գէպ 'ի վեր առ 'ի շեղ հորիզոնական գիծ մի կ'երկընայ, կազմելով բութ անկիւն ինչ. իսկ ըստ երրորդ տեսակին՝ գար. ձեալ ուղղահայեաց գիծ մի կը տեսնուի, որուն ստորոտէն հորիզոնական մի ևս կ'երկընայ, ձևացնելով ուղիղ անկիւն մի: Ճիշդ այս վերջնոյս բնութիւնն ունի նոյնպէս հայերէն Լիւնը: — Մի տառը՝ գրեթէ՝ ամեն տեսակ գրութեան մէջ չորս գիծերէ ձևացած է, մանաւանդ թէ 6, 8, 11 և 12 տեսակները կը ներկայացնեն զայն նման հայերէն Ս տառին. որուն սակայն ձախակողման ուղղահայեացը գէպ ի վար երկընցած է: Հայերէն Մին գիւն ևս նոյնպէս կը ներկայանայ, և այսու միայն կը տարբերի, ինչ ճակատակն աջակողման ուղղահայեացին վերի ծայրէն կարճկեկ հորիզոնական մի կ'երկընայ մանապաղաձև: — Նիկ ըստ 6 և 8 գրութեան, ոչ ինչ կը տարբերի Միէն. այսպէս է և հայերէն Լուս, որուն ձևն ըստ ամենայն մասանց մեկի հետ նոյն է՝ բաց 'ի մանապաղաձև հորիզոնականէն՝ որ ընդհակառակն ձախակողման

ուղղաճայեցին վերի ծայրէն ձգուած է: Արդ այս երկու տառերուս նմանութիւնը թէ՛ յունարէնի և թէ՛ հայերէնի մէջ ցոյց է, թէ վերջիններս ստաւընոց փոխառութիւնք են: — Ո՞վ յունարէն օմիքռոնի հետ նմանութիւն չունի, ոչ ըստ ձևոյն և ոչ ըստ հնչման. որովհետեւ վերջինս ամէն տեսակ գրութեանց մէջ գոց է, երբեմն քառակուսի ձևով, երբեմն բոլորակ, և երբեմն թեւածակ. իսկ առաջինն, այսինքն է՝ ո, ընդ հակառակն վարի կողմէն բաց է: Երկրորդ. ըստ ձայնին՝ օ կարճ է. իսկ ո ընդ հակառակն երկայն է: Ուստի, ըստ իս, պէտք է կամ օ օմեկայի հետ նոյն համարել, որ ըստ առաջին և վեցերորդ տեսակ գրութեանց՝ հայերէն ո ի պէս բաց է, և կամ Ասորւոց ալփին (աւ) է, որ ըստ Վարդանայ յիշատակարանին՝ է մերս ո: — Յունարէն π, ըստ երկաթագրոց, կազմուած է երկու ուղղաճայեաց գծերէ, որոնց մին կարճ է և միւսն երկայն, և մէկ հորիզոնական գծէ մի, որ երկու քին վերի ծայրերը շտափեւով կը հակի փոքր ինչ գէպ ի խոնարհ, կազմելով երրորդ ուղղաճայեաց մի ևս: Ճիշդ սոյն շինուածքն ունի հայերէն պիւն. միայն թէ աջակողմէն ուղղաճայեացի աւելի երկայն է, և հորիզոնականի ձախտկողմէն ծայրը մի քիչ աւելի զգալի է: — Յունական րոյի գիմացը մերթ գրուած է հայերէն րսն և մերթ ալրիւն. ըստ ձևոյն՝ յայտնապէս կը տեսնուի, թէ վերջինս աւելի նման է այնմ, իսկ ըստ ձայնին՝ առաջինը: Արդ այս կրկին տառերուս գոյութիւնը հայերէնի մէջ ցուցնէ, ըստ իս, թէ կամ րսն նոյն է յունարէն իրսս ր ինչէս՝ ալնէն գէպ ի վեր պտուկած և հորիզոնական իմն դիրք առած. իսկ րին՝ փափուկ ր ին. և կամ պէտք է ըսել, թէ նոցա մին Ասորւոց կամ Պարսից այբուբենէն փոխ առնուած է: Եւ իրօք եթէ Ասորւոց (սիս) տառը հորիզոնական դիրքի մէջ գիննք՝ վարէն գէպ ի վեր դարձնելով, Ճիշդ մեր ո գրին ձևը կ'առնու, ինչպէս նաև Պարսից (րսն) ալ՝ հայերէն րիի ձևը, ալնէն գէպ ի ձախ դարձնելով: — Յունարէն տա (τ) կազմուած է ուղղաճայեաց գծէ մի և հորիզոնականէ մի՝ որոյ երկու ծայրը կիտանման մերթ գէպ ի վարի և մերթ ալ գէպ ի վեր կը նային. իսկ երեք չորս տեսակ գրութեանց մէջ՝ զորս ընծայէ մեզ ֆենեդիտեանց հրատարակութիւնն՝ մի՝ պարզ ուղղաճայեաց մի է, որուն վերի ծայրը գէպ ի ձախ ծած է մանգաղաձև, իսկ վարինը գէպ ի յաջ: Արդ հայերէն տիւն դիրն ևս պահելով նոյն գծային կազմութիւնը՝ վերջնոյս դիրքն և ձևն առած է, նոյն իսկ ամենահին երկաթագրոց մէջ. միայն թէ յունարէնի հակառակ՝ այդ ուղղաճայեացին վերի ծայրը գէպ ի յաջ դարձած է, իսկ ստորինը գէպ ի ձախ: Յուն. սիզման (σ), ըստ սպագրութեան, բոլորովին կը տարբերի հայերէն ս տառէն. քայց ըստ հնագոյն արձանագրութեանց Գ. Դ և Ե. դարուց, զորս կ'ընծայէ մեզ բենեգրիկեան վերոյիշեալ հրատարակութիւնը, մանաւանդ Մոնֆոկոնի յիշեալ գործին 6 տեսակ գրութիւնը, կը նմանի հայերէնի. այսինքն է, ձևացած է մերթ զուգորդական գծէ մի, որ ուղղաճայեաց դիրքով կեցած է, և որուն վերի ծայրը գէպ ի խոնարհ կը հալի, և ստորինը՝ գէպ ի վեր. և մերթ ալ ուղղաճայեաց գծէ մի՝ որուն երկու ծայրերէն երկու զուգահեռական գծեր կը ձգուին գէպ ի յաջ՝ հորիզոնական դիրքով: Արդ հայերէն սէն ալ սոյն երեք գծերէն ձևացած է, դիրքը միայն փոխելով. այսինքն է, վերոյիշեալ ուղղաճայեացն՝ յայտն ընդհանրապէս հորիզոնական դիրքով կեցած է, իսկ երկու հորիզոնական զուգահեռական գծերն ալ՝ ուղղաճայեաց դիրքով կեցած են յառաջնոյն վերայ՝ իբր ի խաբսիս: —

1. Nouveau traité du Diplomatie, etc. Paris, MDCCCL, Tome I. p. 680-681. Alphabet général des Lettres grecques, depuis la fin du 3^e siècle jusqu'au 15^e.

խփսիրոր՝ յունարէն արձանագրութեանց 2 և 8 հնագոյն տեսակաց համեմատ, կազմուած է ուղղահայեաց գծէ մի՝ որոյ ձախակողմէն երբեմն առ 'ի շեղ և երբեմն ուղիղ անկեամբ հորիզոնական մի կ'երկնայ, և հունի կը ծռի գէպ 'ի վեր' մանգաղաձև. այնպէս որ իւրաքանչիւրն այդձև առեւերէն եթէ վարէն ուղիղ գէպ 'ի վեր կանգնենք և ալէն գէպ 'ի ձախ գարձնէր, կ'ընծայէ մեզ շիջ գայերէն և տառն, ըստ երկամագրին: — Յունարէն փի (φ) տառը՝ բոլոր հին արձանագրութեանց մէջ կազմուած է ուղղահայեաց գծէ մի, որոյ աջ և ձախ կողմերէն կիսաբոլորակներ կը ձգուին, որոնք մերթ կը միանան իրարու հետ՝ անցնելով այդ արամագծէն, և մերթ բաց միջոց մի կը թողուն: Հայերէն փիւրն ևս, ըստ երկամագրին, նոյն կազմութիւնն ունի, միայն թէ վերոյիշեալ կիսաբոլորակներէն ձախակողմեանը՝ ցրեթէ ուղահայեց, ինչ կեդրոնէն սկսելով գէպ 'ի վեր գարձած է, իսկ աջակողմեանը գեռ մի քիչ վա.

Ա. Լ. Ս. = A. α. Բ. Բ. = B. β. Գ. Գ. = Γ. γ.
 Դ. Դ. Դ. = Δ. δ. Ե. Ե. Ե. = Ε. ε. Զ. Զ. Զ. = Ζ. ζ.
 Է. Է. Է. = Ε. ε. Թ. Թ. Թ. = Θ. θ. Ի. Ի. Ի. = Ι. ι.
 Լ. Լ. Լ. = Լ. λ. Կ. Կ. Կ. = Κ. κ. Մ. Մ. Մ. = Μ. μ.
 Ն. Ն. Ն. = Ν. ν. Ո. Ո. Ո. = Ο. ο. Պ. Պ. Պ. = Π. π.
 Ռ. Ռ. Ռ. = Ρ. ρ. Ս. Ս. Ս. = Σ. σ.
 Տ. Տ. Տ. = Τ. τ. Փ. Փ. Փ. = Φ. φ. Գ. Գ. = Χ. χ.

Ձև 1.

րէն: — Խ (քի). ըստ հնագոյն արձանագրութեանց, ձևացած է ուղղահայեաց գծէ մի, որուն միջակիտէն երբեմն առ 'ի շեղ և երբեմն ուղիղ անկեամբ հորիզոնական գծի մի կը ձգուի յաջ և ձախ, որուն ծայրերէն մին գէպ 'ի վեր գարձած է կղզեբաձև, և միւսը գէպ 'ի խոնարհ: Սոյն կազմութիւնն ունի նոյնպէս հայերէն քին, միակ տարբերութեամբ՝ որ վերոյիշեալ ուղղահայեցին վերի ծայրէն ձգուած և միացած զուգորդական գծիճ կամ եղբերաձևն աւելի զգալի է. մինչդեռ յունարէնին մէջ՝ երբեմն բոլորովին կը պակսի, և երբեմն ալ թէպէտ և ուղղահայեաց գծէն ծա. գած է, բայց ոչ բնաւ միացած:

Արգ ցոյսվայր համեմատեալ յունարէն և հայերէն տառերու գծային նմանութիւնը՝ կատարեալ իրողութիւն համարելու է և ոչ եթէ գիպուածական ինչ. և յիշուի: այս շնորհաւորութիւնս անտի իսկ յայտնի է. զի եթէ հայերէն այդ տառերը

տառերէն և պարսկերէն ալփաբետներուն հետ բաղդատենք, բոլորովին անմասն կը մնան իրերաց, ոչ միայն ըստ ձևոյն և ըստ դրից, այլ նոյն իսկ ըստ գծային կազմութեան: Արդ որպէս զի ընթերցողք այս բաղդատութեանն արդիւնքն ակներև ևս տեսնեն, հարկաւոր կը համարիմ ըստ կարելոյն ձիւք նմանահանութեամբ օրինակել նախ Զ դարուն գրուած երուսաղէմեան արձանագրութենէն եղած տառերն. Բ. 902ին (871) Մէջէթագուհւոյն համար գրուած Աւետարանէն, և Գ. յը դարուն գրուած Ս. Սահակայ զահնամակէն հայերէն նշանագրեր, և քնել նոցա գիմաց 'ի հնագոյն արձանագրաց և 'ի ձեռագրաց Յունաց առնուած համապատասխանող տառերն (Ձև 1).

Իսկ ծնացած տառերն, այսինքն է ծ և ձ նուրբերն, ձ և ջ միջակներն, և թաւ տառն, այսպէս նաև վ, շ, յ, դ, հ, խ և ժ, արիական ալփաբետէն փոխ առնուած են, իմ կարծիքով. ժ = պարս. չ և զանգ. յ, խ = չ և զանգ. kh, ժ = պարս. ծ և զանգ. z, հ = շ. ք = չ, լ = չ, դ = չ, զանգ. g, յ = չ և զանգ. v, շ = ش և զանգիկ. sh, ջ = զանգ. gh, վ = յ և զանգ. v, ձ = ځ, իսկ g և p տառերն յԱսորւոց փոխ առնուած են, ըստ իս, և հաւասար են յ (Tsode) և ւ (Iud) տառերուն (Ձև 2).

Ժ. ժ = ծ: Խ. խ = չ: Զ. զ = և.
 Լ. Լ = լ: Զ. Զ = շ: Գ. Գ. Գ =
 Վ. Վ. Վ = յ: Ե. Ե. Ե = չ. ր: Զ. Զ. Զ = չ.
 Ն. Ն. Ն = չ. լ: Կ. Կ. Կ = չ: Խ. Խ = չ. լ.
 Ժ. ժ = յ. ր.

Ձև 2.

Արդ ես չեմ կարող տեսլ, թէ չինգերորդ դարուն սկիզբները Պարսիկք ստուգիւ լինչ գրեր 'ի վար արկանէին, զանգիկ թէ պահպանէին. սակայն այս կարելի է տեսլ թէ Ս. Մեսրոփ ոչ միայն արիականէն փոխ առած տառերն, այլ նոյն իսկ յունարէն այբուբենէն առնուածները ձեռաւորած Ժամանակ՝ Փիւնիկէցւոց և մանաւոր զանգիկերէն այբուբենն ևս ունեցած է իւր գիմաց, իբրև նախատիպ օրինակ որ ամենէն հարուստն էր: Եւ յիշուի, բաց 'ի մէջ բերուած տառերէն՝ կան նոյն.

1. Փշիկով զտաի և լինի խնդիր՝ տակաւին իւր ուժի մէջ կը ձայն, եթէ է նկատի առնուի Պարսից և Արաքսաց Է (Ain) և Ը (gain) գրերն, և եբրայեցիներն Կ գիրն. զի առաջինն՝ առ Արաքսիս և Եբրայեցիս կոկորդային է կամ թանձր, իսկ առ պարսիկս՝ երկրորդն աւելի կոկորդային է իսկարեմ տակ, թէ յորմէ արդեօք և երբ մասա Հայոց մէջ փշիկով գրելու սովորութիւնն. սաւ կայն իրին եղելութիւնը կը հաստատուի այդ տառերով, որք մի և նոյն կազմակերպութիւնն ունին, բայց ոչ ձայնը, զի միոյն վերայ գրուած կէտը կամ փշիկն է որ այդ տարբերութիւնն առաջ կը բերէ:

2. Այսինքն է, կազմուած է 48 տառերէ, որոնց 16 ձայնաւորք էին և 32 քաղաձայնք. — (Տես Բիւռնուֆ, Commentaire sur le Yaqna, Paris, 1833, T. I. p. XXXII. Observation sur l'Alphabet Zend.

պէս ուրիշ բաղաձայներ աւ, ինչպէս օրինակ իմն նուի, տիւնի, դայի և քօի հա-
մապատասխանող Ռօ (t) , Ծ (t'h) Զ (d'h) Ճ (n) տառերն. և ձայնա-
ւորներէն ալ երկայն այրը, ինինն ու. Ձա (â), յ (î), Զ (û), Լ (y) հայե-
րէն այդ տառերու ձևերը կը ներկայացնեն:

Հայերէն նշանագրոց՝ վերոյիշեալ երեք այբուբեններէն փոխ առնուած լինելոյն
մի այլ ապացոյց է, ըստ իս, նախ այն երեք գրացի ազգաց լեզուական հզօր ազդե-
ցութիւնը, զոր անդատին 'ի վաղ ժամանակաց հետէ կրեց իւր վերայ հայ լեզուն
հանգերձ արտասանութեամբ, և բարգաւաճեցաւ: Այնպէս որ կարելի է ասել զոյգ
ընդ Հիւպանի և այլոց բանասիրաց, թէ հայկեան բարբառայն մի մասն 'ի Պարսից և
'ի Յունաց փոխ առնուած են: Բ. ասոյցայն պատմագրութիւնն ինքնին և յիշատա-
կարանք յայտնապէս կը հաստատեն մեզ, թէ մետրովեան նշանագրոց հաստատու-
թեանն առաջ, Հայք վեց դար անընդհատ պարսիկ, յոյն և ասորի գալուածութեամբ
վարեցան. ուստի ամենաբնական և ամենայարմար էր, որ իրենց գալուածեան կամ
գրականութեան գրերն ևս 'ի նոցանէ հայթ հայթէին: Գ. որովհետեւ Հայք թէ իրենց
եկեղեցական գրեանը և թէ աշխարհականը ժամանակակից և քաղաքակրթեալ այդ
ազգաց գրոց (ժողովրդականութեամբ պիտի ծախայնէին և ծախացուցին իսկ, ինչպէս 'ի
փորձոյ կը գիտցուի, ուրեմն պէտք էր առ այս, որ նոցա բարբառոց և արտասանու-
թեանց յարմար և քաջահնչող գործիներ ևս ունենային: Դ. այսպիսի իրողութեան
իբրև անմիջական հետեանք համարելու է, ոչ միայն հայերէն այբուբենի արտաքոյ
կարգի հարստութիւնն, այլ շախ և սևի, ծախ և ձախ ձէի և ջիի, լախ և ցոխ,
ռախ և րէի, ինչպէս նաև դատի և խէի կրկնաձայն տառից գոյութիւնը, որ ոչ ունա-
րէնի մէջ կը գտնուին առանձին և ոչ իսկ ասորերէնի. այլ պարսիկ և զանգիկ այ-
բուբենից օժանդակութեամբ: Այս է ուրեմն այն մեծ գործը, որուն ձեռք զարկաւ
հայրն հայերէն գալուածեան Ս. Մետրովը, և որ ամենայն յաւոքութեամբ պահեց
նորա գործունէութիւնը, այսինքն է, վերոյիշեալ այբուբեններէն նոր ծնունդ մի
յառաջ բերել իւր բնատուր մեծ հանձնարով (զոր երկիւնցին՝ բայց ոչ կարացին ծնա-
նել այնքան դարձ) և աջակցութեամբ Սահակայ և Հուսիֆանոսի:

Հայերէն նշանագրոց գիւտի մեծագոյն գործն՝ առ Կարեան գագեցն իմն բոլորովին
Մետրովայ ընծայուած է. իսկ առ Ղազարայ, ընդհակառակն, Ս. Սահակայ, Սա-
կայն իմ կարծիքով, որքան մեծ եղաւ Մետրովը 'ի հնարելն զայնոսիկ և որոշել զնոր-
բագոյնս, զկարծա և զերկայնս, զառանձինն և զկրկնաւորն, 'իոյնքան ևս մեծ եղաւ
Սահակ 'ի «փոխադրել և յարմարել զհայերէն բանս և աթուածայն» ըստ անայթա-
քութեան սիղղութայնցն չեւեհեացոց »: որուն համար 'ի ըսէ սիրաբանն Ղազար (Ժ.
գլ. էջ 41 — 42) «Յերիւրելով զնա սուրբ Հայրապետին Հայոց Սահակայ գիւրա-
հնար ճանապարհ հոգեցանելով կարգադրութեան գրենոյս և հեգեհայնի ուղղաձայն
նութեան »: Եւ Ս. Մետրովը իսկ «Ստեպ հարցմամբ և ուսանելով 'ի սուրբ Կաթողի-
կոսէն Սահակայ զաթուածայնցն գաղափար ըստ անայթաքութեան յունի: Վասն
զի ոչ լինիին (Մետրովը և աշակերտք իւր) քաշական վճարել անսխալ ուղղակի՝
ասանց առաջնորդելոյ նոցա արդոյ հայրապետին Սահակայ, որ յոյժ առջեւաւ ան-
ցուցանէր վարժիւք զբազում գիւտովք Յունաց »:

Հայերէն նշանագրոց գիւտի և մեքենական կազմութեան խնդիրը փոքր 'ի շատե-
պարզեւն վերջ, կը մնայ ճանշնալ նոցա ներքին կամ մայնական զօրութիւնը: Այս
բանս ուղղակի կը վերաբերի Յարմարագրութեան խնդրոյն, որուն անմիջապէս կից

է և տառից հնչման կամ շիջք որոտասանութեան մեծ խնդիրն, որ այս ժամանակ ներս այնքան վատտակեցոյց ազգային բանասիրաց և գիտնականաց կաճառները:

« Պետպիտոսիւն հնչման հայերէն նշանադրոյ » վերնագրով յօդուածին ծանօթ հեղինակը Մ. Գարապաշեան, (որուն համակարծիք է և « Հանգիսի » մէջ հրատարակուող յօդուածոյ հեղինակն), ընդունելով իբրև պատմական և անժխտելի իշխանութիւն, թէ « Ս. Մեսրոպը 'ի գնէրն յունարէն տառերուն առբւ մէն մի հայերէն տառ, զիտած է մասնաւորապէս յոյն և հայ տառերուն ներքին կամ քերականական արժեքն, ըստ գաղափարաց իւրոյ ժամանակին, այս ինքն է, զնէլ նուրբերուն գիմաց' նուրբ, միջիններուն' միջին, և թաւերուն' թաւ, և տալ մի և նոյն զօրոքիւնը », անգէն կը յարէ այսպէս. « Բայց չենք ընդունիր, թէ որովհետև Մեսրոպը յունարէնի ք, չ, ց գրերուն առբւ գրաւ պ, կ, ց, ուրեմն պ, կ, տ հնչուելու են ք, ք, ք, ք, ք ընդունիր և այն հետևութիւնը, թէ որովհետև յոյն այբուբենի ֆ, ց տառերն ուրիշ ազգաց մէջ կը հնչուին ֆ, ց, յունարէնին և նոյնպէս պարսին հնչուիլ »: Եւ այս պիտի ընդգունեն թեմանց պատճառներն են, ըստ հեղինակին, որովհետև այնպիսի գաւառներութեան մի ժամանակ, Մեսրոպը « ոչ այնքան դիտած է հնչումն որչափ այն տառերուն ներքին կամ բերականական արժեքն »: Բ. « Մեսրոպիւն առաջ հայերէն ընդուն այնպիսի օրէնք լիք ծանկնար. այլ յունարէն տառերը կը գարծունէր հայերէն այլ և այլ նմանաձայն տառերով (!) ըստ պիտոյից. այսպէս կը գտնենք հայերէն բառերուն մէջ Յունաց ֆ գիրը փոխուած 'ի բ, պ, ք, վ, և ց գիրը փոխուած 'ի գ, զ, Կ, Ծ, Խ. ֆ գիրը փոխուած 'ի փ, բ, հ. այնպէս իմա ուրիշ տառերուն համար »: Գ. « Ինչպէս յունարէն տառերն ունին իւրաքանչիւր իւր յատուկ հնչումը, նոյնապէս հայերէններն ունին իրենցը. և յունարէնին հնչումներն չեն ցուցուիլ չափու հայերէնին հնչումները. զոր օրինակ յունարէն այբուբենին երկրորդ տառին ֆ, պ (բ) կամ փ հնչուելէն ամենակին չի հետևիր թէ մեր այբուբենին երկրորդ գիրն ևս հընչուելու է պ կամ փ, Ինչեւթ թէ Ս. Մեսրոպը մեր այբուբենին տառերը կը հնչէր ըստ հնչման յունական տառից և ըստ այնմ շարեց. սակայն հեղինակութիւն նորա զօրեց և կը զօրէ 'ի մասին ուղղագրութեան, և ոչ ի մասին հնչման. զի նա բարի և գոյ բառերն կը հնչէր պարի և կոյ ըստ հնչման իւր գաւառին. բայց իւրաքանչիւր գաւառ կը կարգար այն բառերն ըստ իւր սովորական վազնուց հնչման, բարի կամ պարի, գոյ կամ կոյ »:

Հեղինակս ինչ որ ընդունէր և շինէր է տառերու ընտախտական կազմութեան և յարմարագրութեան մասին, նոյնը կործանէր է նոցա ձայնական զօրութեան կամ հնչման մասին ըրած իւր գիտողութեանց մէջ, չգիտմամբ գաղափարաց և հակասական ասուութեամբք, որովք զերրա չեն բռնէր. և թէ նորա վերոյիշեալ երեք փաստերն ևս ենթագրութիւնք են թէ են' առանց ապացուցութեան: Ուստի ես յօդաւոր բարբառոյն և տառերու պաշտաման մասին գրած սկզբանցս համեմատ, չեմ կրնար ընդգունել զայն իբր իշխանութիւններ, այնու զի իշխարտութիւն մի պէտք չէ եղանէ մի այլ իշխարտութիւն: Սակայն ի՞նչ է արդեօք յոյն և հայ տառերու այդ « ներքին և քերականական զօրութիւնը », զորս Գարապաշեանն երկիցս յեղեկած է, և այնքան խնամքով դիտէր է Ս. Մեսրոպը. և թէ իրօք կը տարբերի՝ այն հնչմանէն, զոր ըստ կարծեաց հեղինակիս, Մեսրոպը այնքան ուղղագրութեան առած չէ: Արդ այդ բացատրութեամբ' կամ պարզապէս տառերու մեքենական կազմակերպութիւնն և նիւթապէս յունարէն տառերու հանգէպ գաւառներութիւնն հասկանալի է, և կամ ասել, թէ տառերն' հնչմանէն գուրու ուրիշ ներքին զօրութիւն չունին: Առաջինն ան

մարթ է ընդունել, որովհետև խիստ նուստոսացուցած կը լինինք այնու՝ ոչ միայն հայկական նշանագրոց գիւտն և նշանակութիւնն, այլ նոյն իսկ սրբոց Մեսրոպոսը և Սահակայ բազմամեայ երկունքն և մեծագոյն տրգիւնքը, հսկառակ աւանդութեան կորեան: Մովսիսի և Ղազարայ: Բ. բոլոր այն ծանօթ բանասերներն՝ որք Գրեցին և խօսեցան ազգաց այրուքներից վերայ, տառերու ներքին զորոքիւն ըսելով՝ կը հասկը նան նոցա հնչումը. օրինակ իմե, յունարէն և տառի զորութիւնն է այդիս հնչուիչը, և Բ գրին՝ րիտա: Այսպէս հայերէն աւտառի զորութիւնն ըսելով՝ կ'իմանան այր (aib), և ր ինը՝ բեն (ben), այսպէս իմա վասն այլոց:

Երբաւի, եթէ տառերը չունենային իրենց մէջ այն հրաշալի զորութիւնը, կենդանի կամ մեռած գացած բարբառը ներկայից և ապագայից կաննըաց մէջ վերտան հնչեցը. նեղու՝ ինչու համար այնքան ողբացին և արատասուեցին 'ի զուր Մեծարվա և Սահակ, թէ « լինէր կորուստ բազում անգիցից Հայաստան ազգին », ըստ սակեւոյ հին մատենագրի ուրումն. ինչու համար տարիներ և ժամեր կը վաճառեն զոչք ընդ տագնապալից քըր. տանց. ինչու կը գիմեն յօտարութիւն և օտարաց կը կարօտին. Ինչու համար յառաջ և յետ գիտի Բոցոց աշխարհախուժ ժողովներ՝ կը գումարեն թագաւորն և կաթո. ղիկոսը. միթէ պարզ նշաններ յերիւրիւն այնքան դժուարին բան էր, և կամ Գա. նիւնեան նշանագրերն ինչու չկարացին նոյնպէս դասաւորել և զՀայս գոհացնել, որով կրկին հարկ եղև նոցա գիմել Բունաց և այլ այրուքներու: Գարձեալ, նշա. նագրոց գիւտէն վերէ իսկ, ինչու համար մէկէն 'ի մէկ թարգմանութեանց մեռք չի զարկին, այլ նախ քան զաննայն ձգնեցան « ի փոխադրիչ և յարմարել զհայերէն բանն և արուշապա՝ ըստ աննայնադրեան սիւղորայիցն Հնչիւնացոց, և ցուցանել ճանապարհ կաղաղորտրեան գրեկոյս և հեզնեային ուղղաձայնութեան », ըստ վերոյի. չեալ տեղւոյն Ղազարայ. գիտելու կէտ մի է և այս: Արդ եթէ Գարագաշեանի ըստ ծին պէս, Ս. Մեսրոփը 'ի գասաւորելն զնշանագիրն՝ նիւթական կարգը միայն գիտած լինէր, այն ժամանակ հայերէն այրուքների և րիկոտասաններու գիրը չպիտի հանդի. պէր յունարէն Վերգ տառին և ոչ թէ ձ ին. այսպէս իմա և վասն այլոց տառից: Արդ բոլոր այս պատճառան կէտերս անտես առնելով Գարագաշեան, շնչին բան մի համա. րած է հայերէն նշանագրոց ներքին զորութիւնը. սակայն իմ գաղափարականին մէջ շատ մեծ է այն և պէտք է որ եղած լինի ըստ ինքեան: Այնպէս որ նոցա եղան մի մի հրաշաձայն և կատարեալ գործիք կենդանի և յօգաւոր ձայնից, ոչ միայն Հայաստա. նեայց այս ինչ կամ այն գաւառաբարբառն շնչութեամբ հնչեցնելու, այլ զամենայն՝ առանց խառութեան: Բայց որպէս զի հայկեալսն Գարութեան մէջ պէսպիսութեանց և չիթից առաջն առնու, որոնք անհրաժեշտ յառաջ պիտի գային, ըստ վերոյիշեալ վարդապետութեան Գարագաշեանի, եթէ իւրաքանչիւր գաւառացի իւր բարբառոյն հնչմամբը ուսուցանէր 'ի գարոցս և մատենագրեր, ուստի այս բարձրագոյն նպա. տական թողուցին Մեսրոփը և գործակիցքն իւր իրենց յատուկ գաւառաբարբառնե. րըն՝ և նոցա տառնաշատկութիւնքը, և Հայաստանի ժՍ աշխարհաց ընհանուր ժո.

1. « Այս ելաներ նոցա պարզեական յամենաբարին Աստուծոյ, իւրեք զալիւրեհագին իւրհաւա. րըն իւրեքից 'ի Գարագաշեան, և զԲար. նշանագրոյ Հայաստան ազգին. հասանել թագաւոր հաջորդել և Բար. նշանագրոյն զարդարելու. ազգ առնելն ապա և զկանխադրե խնդրելն իւրեանց թա. րագաւորին Հայոց. Կ. Կորեան, Մատենդ. Կախնեաց, Վանեանի, 1833, էջ 81 Եւ յէջ 12 կ'ըստի. « Բար. նշանագրի վաղվաղեկ հրաւառ առեալ 'ի Բար. նշանագրի սկիզբն առնելոյ իւրաքանչիւր 'ի իւրեանց »:

2. Այս գաւառաբարբառներու գործութիւնն և խնդրութիւնը կ'ակնարկէ Կորեան, նախ յէջ 13, ըսելով՝ վաղորդականի և Մարտ գրականից գաւառաց համար, թէ « Այլ և վասն իւրեքի-որն և իւրեքի-որն լեզուին՝ գոմարաժամայնց էին », և յէջ 14: Սկիզբն աշխարհին և սահմանակից

զով գումարեցին, ուր միաժող խորհրդով և հաւանութեամբ որոշուեցաւ ամենէն աւելի զարգացեալ և կեդրոնական աշխարհին Արարատայ բարձաւը, ուր էին և կը պահանջէին թագաւորական և կաթողիկոսական գահուց գերիշխանութիւնը, լինել հասարակաց և հաստատուն լեզու ուսման և Գլխութեան: Այս նպատակաւ ելան ընդ բոլոր Հայ թագաւորական և կաթողիկոսական հրամանագիրք, ամենուրեք կանգնել զպրոցս հայերէն գլխութեան, ամենուրեք ուսուցանել զայն. և ըստ հաւատարմ վկայութեան Կրօնան և Մովսիսի, երկրորդ լուսաւորիչն մեր Ս. Մեսրոպը « Ուսոյց և վարժեաց յայն զքնաւ ամենայն աշխարհս Հայոց »:

Բայց ո՞րքան աշուղեցաւ այն գործը, այսինքն է, վերոյիշեալ մայր բարձաւոյն կիր. առութիւնն և տառերու յարմարագրութեանց և նոցա իբրև անմիջական հետեանք հինգնայն ճիշդ արտասանութիւնը: Գէթ Հայաստանի այն դարուց, ինչպէս նաև յի. դարուն գրաւոր երկասիրութիւնը՝ որք մեր ձեռքը հասած են, ամենն ալ գրեթէ այլ բարատեան մայր բարձաւով գրուած են և մեսրոփեան կանոնաց համաձայն 'ի գիր արձանացած են, այնպէս որ՝ հազիւ ուրեք թէ գտանիցին բանք և բացատրութիւնք գաւառաբարբառներու, իսկ ամբողջական գրութիւններն ոչ բնաւ: Արդ այս համաշխարհական երևոյթ՝ զորեղ և ակնյայտի ազացոյց մի է, ըստ իս, նաև նախնեաց այրաբատեան արտասանութեան. ուստի ուզէլ այլազգ խորհել, է եղծանել մասրութեան տառերու ձայնական և ներքին զօրութիւնը, զորս հաւասարազօր կարգեց յունարէն հանգիստակաց տառերուն:

Ձրի և ոչ թէ պատմական համարելի է Գորադաշեանի ըսածը, թէ « Մեսրոփէն առաջ հայերէն լեզուն այնպիսի օրէնք չէր ձանձնար, այլ յունարէն տառերը կը դարձնէր հայերէն այլ և այլ նմանաձայն տառերով »: Նոսի, զի Մեսրոփէն առաջ՝ Հայք հայերէն գրութիւն ունեցած չեն, զի կարենային անոր այլ և այլ տառերով յունարէն ծանօթ տառերը դարձնել: Իսկ և թէ ունեցան և սոքա այլ և այլ էին, ինչպէս կարէին նմանաձայն հնչուած ունել: Պէթէ ժամ կարող է ձեռն հնչումն ունել, ձեռն չի, չեն յաի և յամ ցոյի, ոչ բնաւ. ապա թէ ոչ վերջինքս աւելորդ լինէին: Ոչ՞ ապա. քէն յաջգայիս գրականութենէ և եթ պէտք էին ծանօթ լինել մեզ հայերէն տառից և տառագործութեանց եղելութիւնը, զի Ե. դարու հայ արձանագրութիւնքն կը պակասին: Իսկ հայերէն գրականութիւնն և յունարէն գրուած արձանագրութիւնք, որ կը գտնուի ի Հայս, ամենքն ալ յատուկ անուններն և բնիկ լեզուով աւանգած շատ բառերը, միշտ մեսրոփեան կանոնաց համեմատ տառագար ձուցըն են, բայց 'ի մի քանի բացառութիւն կազմող անուններէ, զորս յԱսորոց տնաի կամ 'ի Պարսից թարգմանեցին, և անոնց ալ մասնաւոր պատճառներ կան՝ զոր յետոյ պիտի յայտնեմ: Արգարև կարող էի ես այսպիսի մի եղելութեան բազմութիւն օրինակներ մէջ բերել. բայց որովհետև յօգուածս չի ներեր, ուստի չորս իրարմէ տարբեր յիշատակարաններ միայն կ'ուզեմ աստ յիշել. այսինքն է, Ա. Հայ — Ար. շակունի թագաւորաց ծանօթ անուանը, որոնք դարբնով առաջ և 'ի Հայս գրուեցան 'ի վերոյ գահեկանաց՝ նոյնազօր և հանգիստակաց յայն տառերով դարձուած են, այսինքն է, Տ՝ Դով, Գ՝ Դով, Բ՝ Բով, և այլն, զորս ապա ժամանակաւ թարգմանիչք մեր փոխեցին Տիւնի, Գիմի, Բիւնի և այլն: Բ. Էլմիսանի հիւսիսակողմն աւանգատան պատուհանի վերայ գրուած արձանագրութեան մէջ, զորս նաագէտք չորորդ

գաւառաց համար կ'ընէ. « Եւ ժողովեալ զմանկունս առ 'ի նիւթ վարդապետութեան, առաւել զգազանաժիւ զվայրենազոյն զհիւսաղաքայր կողմանցն »:

գարունն գրուած էր համարին, հայերէն Գարեգին կամ Գարեկին անունը գրուած է Γαρικίνιος, Դահիւղը՝ Δανήλ, Էլպիսը՝ Ἐλπίς, Արքիսը՝ Ἀρχίας, և Պաւլոսը՝ Παῦλος: Գ. Աթաթոնդեզուի մէջ յամման միշտ ք փոխուած է, և ըրգան (β) ք. օրինակի աղա-
թու, մեղմիլ տառագարքոնուած է մեգաղի, Γρηγόριος: Գրեգորիոս, Βασιλῆος Բաթիւթոս, καθεδρα կաթեդրաց, λεγεών լեգէոն, βύρβαρος բարբարոս, καδολίκη կաթողիկէ, πόδα-
γρος պատագրոս կամ ուղղապէս՝ պոգաքրոս¹, μητροπολιτος մետրապօլիտ և այլն:

Արք այս յիշատակարանացս վկայութեամբք իբրև անժխտելի շքմարտութիւն
պէտք է ընդունել և զայս. թէ նոյն իսկ Լատինք հանգոյն Հայոց՝ ի հնումն յունարէն
γ տառն՝ տառափու գամմա կը հնչէին և ց տառի կը փոխէին. իսկ β տառը միշտ բի.
գայ հնչած են և b փոխած: Այլ ժ. գարեն վերջ, երբ նոցա գասական լեզուն ևս
աւմիւրեանի փոխուեցաւ, սկսան առ սակաւ սակաւ կորսնցնել վերոյիշեալ տառերու
նախնի հնչումը, յորոց անցաւ ապա Հայոց, որք այնուհետեւ սկսան զβ αοιεύς՝ զոր
յառաջ Բաւիլիոս կը գարձնէին, փոխել ի վիսիլ: — Դ. բոլոր այն յոյն և հռովմայեցի
աշխարհագիրներ և պատմագիրքք. որք Հայոց աշխարհագրական և պատմական
անուանքը ուղղակի Հայոց գրաւոր յիշատակարաններէն առին կամ հայ ժողովքը.
գեան կենդանի աւանդութիւններէն, նոցա հնչման և իրենց համազօր տառերով
գարձուցած են. այսինքն է. տիւնը՝ τ էի. դամ՝ δ էի. այսպէս իմա և զայլս:

Արք այս չորս յիշատակարաններս ևս կը ցուցնեն մեզ յայտնապէս. թէ Ս. Մես-
րովբէն գարերով առաջ Հայոց գէթ գրադէտ մասը այնպէս կը գրէին և կը հնչէին
հայերէն աթութալքն և սիլբալքն, այսպէս նաև յունարէն տառերն, ինչպէս յետոյ
գրեցին և հնչէին Մեսրովք և Մեսրովքեանք. և թէ Սահակ և Մեսրովք ոչ եթէ ըստ
կամ ինչ կամ հակառակ հասարակական սովորութեան հաստատեցին և կարգեցին
յարմարգրութեան կանոններն, այլ հետեւելով նմին:

Սակայն ուրիշ գօտուարութիւն մի կայ. որ կը թուի հակառակն ապացուցանել,
թէ Հայք Մեսրովքէն առաջ յունարէն տառերն ուղղածնուն պէս տարբեր ձայներով
կ'արտասանէին. այսինքն է. թէ Հայոց Գարութեան և թէ կենդանի լեզուին բառե-
րու մէջ կան յունարէնի նոյնանիլ շատ բառեր, որոնք սակայն մի և նոյն տառերով
կամ ձայնիւ չեն արտասանուիր. օրինակի աղաքաւ ալ իւր քննով կը գրուի. միշտեւ
յունարէն փոքր փոքր, առաջ՝ ὀδὸς գրուած է, միշտեւ դովպէտք էր որ գրուած
լինէր. յունարէնի ὄρεα բառը՝ հայը արդ գրած է, միշտեւ տոմ պիտի գրուէր. այսպէս
նաև ուրիշ բառեր ևս: Անշուշտ այս երևոյթն է զոր ի նկատի առնելով Գարագա-
շեան՝ կ'ըսէ, թէ Հայք այլ և այլ տառերով Յունաց նմանաձայն տառերը կը հնչէին
'ի հնումն նախ քան զՄեսրովք: Սակայն, ըստ իս, այսու չի հետեւի բնաւ այն բանը՝
զոր Գարագաշեան ուղղած է հետեւցնել. որովհետեւ ոչ նա ինքն ապացուցած է և, ոչ
ալ ես համոզուած եմ, թէ այս և ասոնց նման բառեր և տառեր ուղղակի յունարէնէ
մտած են հայ լեզուին մէջ, և ոչ թէ ընդհակառակն արեւելեան քրիստոնէի կամ մայր
լեզուներէ: Եւ յիշուի, սոյնօրինակ բառից մէջ՝ բաղաձայնիւրս նոյնութենէն զաւ՝
ձայնաւորներու և տմբողական վանկերու տարբերութիւններ ևս կան, որ առհա-
ւատալայ իմն է. թէ ուղղակի յունարէնէ առնուած չեն: Իսկ եթէ ապացուցուի, թէ
յունարէնէ փոխ առնուած են. այն ժամանակ այս եղբակցացութիւնս միայն անտի ա-
ռաջ կուգայ, թէ ինչպէս յետ գիւտի և կարգադրութեան նշանագրոց՝ թարգմանիլք

1. Պատարագս՝ զբայս վրիպակ կամարեւոյնէ, որովհետեւ քոծնորօս զհնաւոր (հանդերձ) բառն՝
որ նոյնպէս ոսկ բառէն կազմուած է, նախնիք մեր պոքրի թարգմանած են, « Զերօ ի նմանէ
զգետան աղետելի, և զգետն իւր պոքրիքի »: Դատաւարի:

քեան այսպէս չէ և չհարէ լինել: Արդ ինչպէս յառաջագոյն ապացուցուեցաւ և տա-
րակուեցաւ այլ ևս չիք տեղի, հայերէն այբուբենին այն 22 տառերն, որք յունարէն
այլաբարտի 22 տառերէն փոխ առնուած են, նոյն են իսկութեամբ. և թէ վերոյի-
շեալ նուրբ, միջակ և թանձր բաղաձայններն՝ այնպէս հաւասար են հնչմամբ յունա-
րէններուն, ինչպէս ա, ւ, Է, Ի, Ռ, ձայնաւորքը Ա, Յ, Դ, Ը կամ Ծ ձայնաւորներուն,
յեղանակաւորմամբ որոտաքին ձեռք և փոփոխութեամբ գրից միայն հայացած են,
իսկ հնչմամբ նոյն մնացած են և անաղարտ. այնպէս որ անկարելի է թ' պիկի փոխել,
առանց փոխելու այդ միջակաձայն տառը հայերէն նուրբ տառին. անկարելի է գար-
ձեալ և Է փոխել փխրի և քոյի, կամ բնի և դայի՝ առանց փոխելու յոյն նրբաձայն
տառերն՝ հայերէն թանձր կամ միջակ տառերու: Այսպէս իմա և վասն այլոց:

Իսկ համոզուելու համար, թէ ստուգիւն 'ի հին ժամանակաց հետեւ յունարէն այդ
բաղաձայններն հայերէններու պէս՝ նուրբ, միջակ և թանձր հնչելով կը զանազա-
նէին իրարմէ, շատ է լսել Քրիստոսն 80 տարի առաջ սարող նշանաւոր քերականա-
գիտին Դիոնիսիոսի Թրակացոյ վկայութիւնը որ կըսէ. « Τούτων ψιλὰ μέν τρία: α, π, τ (Կ, պ, տ) — δασέα δὲ τρία: ρ, φ, χ (Թ, փ, ք) — μέσα δὲ τούτων: τρία β, γ, δ (Բ, Գ, Ժ) : — Եւ թէ ինչ կը հոշուին միջակ, նուրբ և թանձր՝ զայն ևս կը բացատրէ,
ταί, ὅτι τῶν μὲν ψιλῶν ἔστι δασύτερα, τῶν δὲ δασέων ψιλότερα. Καὶ ἔστι τό μὲν β μέσον
τοῦ π καὶ τοῦ ρ, — τό δὲ γ μέσον τοῦ κ καὶ τοῦ χ, — τό δὲ δ μέσ τ τοῦ τ καὶ Δ »:

Թերևս ըսուի, և կ'ըսեն իսկ ռմանք, թէպէտեւ յունարէն այդ տառերը նուրբ էին
միջակ և թանձր, սակայն և այնպէս կարող էին տարբերիլ հայերէններէն, այնու զի
Հայերն գէտ աւելի նրբագոյն, միջակագոյն և թանձրագոյն կը հնչէին: Արդ այս բանն
ըստ ինքեան անկարելի չէ, վասն զի նոյն իսկ մեր օրեր Անգղիացիք և Ալպանիացիք մի
և նոյն լատիներէն բաղաձայն տառերը նրբագոյն կ'որոտասանեն. քան միւս ազգերը:
Սակայն ես այս համոզուածն օւնիմ, թէ ոչ Ե. դարուն և ոչ իսկ այժմեան կէս ի կէս
մշակուած Հայերը՝ կարող էին փափկախոս Յայներէն աւելի նուրբ լսելիք և ճշշակ
ունենալ, այս բանն իրագործելու համար, իսկ եթէ իրագործած ևս լինէին, ոոցա
մէջ առաջին աեղին պէտք էին ունենալ Այբարատեան աշխարհի բարգաւաճագոյն
Ժողովուրդքը. սակայն նախնեաց Դպրութեան լեզուն և յարմարագրութիւնը՝ որ
այս գաւառաբարբառիս համաձայն սկսաւ և բարգաւաճեցաւ, սորա հակառակը կ'ա-
պացուցանէ մեզ, 'ի յարմարագրելն գլուռական ձայնս 'ի հայ գիրս, և զհայեցի ա-
նունանս՝ 'ի յունարէն տառս: Աւերմն պէտք է համոզուել, որ մեր կենը՝ Կ և Է ոչ Դ,
պէն՝ Կ կը հնչուի. տիւնը՝ Է, քենը՝ Բ, ցիւնը՝ Գ, դան՝ Ժ, քոն՝ Ծ, փխրը՝ Փ, և քեն՝ Խ:
Այսու միայն կը մեկնուի և այն երևոյթը, թէ ինչո՞ւ համար թանխիք մեր յոյն (ևս
և լատին) անուանըը հոյապուշած ժամանակ, այնքան խղճմտօրէն ջանացած են հա-
մազօր տառերով դարձնել. իսկ ընդհակառակն արևելեան անուանըը՝ զորս յաճախ
հարկ կը լինէր պարսկերենէ և ասորերենէ փոխ առեալ միւս շ, ջ, ծ, Ժ, ց, Լ բաղաձայնե-
րով դարձնել, ազատաբար կը դարձնէին՝ նոցա հնչման և եթ ուշ գնելով, նոյն իսկ
յոյն գործոց թարգմանութեան մէջ, օրին. իմն Σουσαν փոխանակ սէի՝ շայսով գրել
Շուշան, և Ζωροάστρεզը Զրաւաշտ կամ Զրադաշտ, այսպէս իմա և զայլս բազումս:

Արդ հայկական տառից զօրութիւնը կամ բնիկ հնչմանքն և մետրոպեան յարմա-
րագրութեան որպիսութիւնը սպացուցանելէն վերջ, կը մնայ այսուհետեւ քննել,
թէ արգելք միւս անհոյսդ այդ բանը, թէ ընդհակառակն, քիչ ժամանակէն վերջ սկսաւ
յեղափոփել, երկրորդ, թէ ոչ եղևն սկզբնապատճառք այնպիսի յեղափոխութեան:

(Շարունակելի)

Հ. Բ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ